

«ДОНЕЦЬКИЙ МЕМОРІАЛ»

ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2024

ДВАДЦЯТА ЩОРІЧНА ДОПОВІДЬ
“ДОНЕЦЬКОГО МЕМОРІАЛУ”

КИЇВ

2025

ДОТРИМАННЯ ПРАВ
УВ'ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2024.

Двадцята щорічна доповідь. –
“Донецький Меморіал”, Київ, 2025
29 стор.

Щорічна двадцята Доповідь „Дотримання прав ув'язнених в Україні-2024” підготовлена громадською організацією „Донецький Меморіал”. Доповідь містить огляд подій у діяльності кримінально-виконавчої системи України, які сталися протягом 2024 року. В ній традиційно наведена статистична інформація, яка відображає стан діяльності системи у 2024 році, а також наведені приклади порушень прав людини, надана інформація про умови тримання ув'язнених осіб, висвітлені питання законодавства у сфері виконання кримінальних покарань.

Доповідь містить аналіз та оцінки дій влади у кримінально-виконавчій системі через призму дотримання прав людини.

Текст даної Доповіді розміщено на інтернет-сайті www.ukrprison.org.ua

КОНТАКТИ «ДОНЕЦЬКОГО МЕМОРІАЛУ»:

тел. 380-97-907-06-49

Web-сайт www.ukrprison.org.ua e-mail: pfbuk@i.ua

© Олександр Букалов, укладання, 2025

© Видання та оформлення - «Донецький Меморіал», 2025

ВСТУП

1. Двадцята щорічна Доповідь „Дотримання прав ув'язнених в Україні-2024” підготовлена правозахисною організацією „Донецький Меморіал”. Вона містить факти та інформацію щодо дотримання прав людини в місцях несвободи, перш за все – в установах Державної кримінально-виконавчої системи (ДКВС) України. В цій Доповіді відображені зміни та події, які відбувалися у сфері дотримання прав ув'язнених – засуджених та осіб, взятих під варту – протягом 2024 року.

Основними джерелами інформації для Доповіді стали результати виконуваних організацією досліджень, звіти державних та міжнародних інституцій у сфері дотримання прав людини, відповіді державних установ за запитами „Донецького Меморіалу”, публікації у ЗМІ, в тому числі в Інтернет-виданнях.

2. У Доповіді не відображено всіх проблем, які існують у відомстві. Автор віддає перевагу огляду питань, що стосуються дотримання прав людини. Низка проблем в діяльності кримінально-виконавчої системи детально висвітлена у попередніх Доповідях.

Як завжди, окремі питання у Доповіді розглянуті детальніше. Цього року це крім традиційного статистичного огляду проблеми мобілізації засуджених, виконання Україною рекомендацій ЄКПТ у сфері протидії катуванням та жорсткому поводженню, наведено перебіг реалізації *Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року*, оцінки Уповноваженим стану з дотриманням прав людини в системі, проблеми підбору персоналу установ.

Хоча обмеженість у ресурсах для складання Доповіді не дозволила зробити дослідження більш охоплюючим, ця Доповідь містить основні статистичні відомості, які відображають стан та діяльність ДКВС, а також тенденції у сфері дотримання прав людини.

Автор Доповіді висловлює подяку Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Мінюсту України, Центру охорони здоров'я ДКВС України, Центру пробації, Національній поліції України, Службі безпеки України, Міністерству освіти і науки України, Офісу Генерального прокурора України, Офісу Президента України, які надавали інформацію за запитами «Донецького Меморіалу» щодо осіб, позбавлених волі, які перебувають в установах відомства, або до яких відомство має стосунки. Отримана від них інформація широко використана при укладанні даної Доповіді.

3. Автор даної Доповіді, як і раніше, не виключає, що деякі наведені факти не мають гарантованого підтвердження, а певні висновки є дискусійними. Автор також сподівається на розуміння того, що дане дослідження може бути більш охоплюючим та детальним, проте впевнений, що видання даного огляду діяльності кримінально-виконавчої системи країни в даному обсязі є доцільним, виправданим та буде корисним.

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА Ув'язнені та засуджені. Статистичний огляд

4. В місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи України, які контролюються українською владою, тобто без установ Криму та окупованої частини інших областей, згідно даним, наданим «Донецькому Меморіалу» Департаментом з питань виконання кримінальних покарань Мінюсту України, станом на 01.01.2025 року трималося 37119 осіб (лист Департаменту-№ 18/10-пі/5.4.3/14-25/14/2/24.1-25 від 30.01.2025 р., тут і надалі в дужках – станом на 01.01.2024 р. – 44024 осіб). За рік чисельність осіб в місцях позбавлення волі зменшилась на 6905 осіб (рік тому зросла на 1298 осіб), або на –15,68% (+ 3,04%).

Станом на 01.01.2025 в Державній кримінально-виконавчій службі України налічувалось 86 функціонуючих установ виконання покарань – 25 слідчих ізоляторів (установ виконання покарань), 56 виправних колоній, чотири виправних центри та одна виховна колонія, а також п'ять 5 таборів для тримання військовополонених. Маємо зазначити, що у Доповіді Уповноваженого з прав людини наведена чисельність осіб, які перебували в установах ДКВС станом на 31.12.2024 – 40 280 осіб. Можливо, це разом з чисельністю осіб у таборах для військовополонених.

5. Динаміка чисельності осіб в установах кримінально-виконавчої системи за останні вісім років наведена у наступній таблиці 1.

Таблиця 1

	Загальна чисельність осіб в установах кримінально-виконавчої служби	Зміна чисельності осіб в установах кримінально-виконавчої служби у % до попереднього року
01.01.2005	188 465	- 1,68
01.01.2014	126 937	- 13,71%
01.01.2018	57 100	- 5,46%
01.01.2019	55 078	- 3,54%
01.01.2020	52 863	- 4,02%
01.01.2021	49 823	- 5,75%
01.01.2022	48 251	- 3,16%
01.01.2023	42 726	- 11,45%
01.01.2024	44 024	+ 3,04%
01.01.2025	37 119	- 15,68

6. Показник числа в'язнів на 100 тис. населення для України в даний час реально розрахувати неможливо з декількох причин. Якщо чисельність в'язнів відома, то чисельність населення країни – особливо після початку агресії Росії – визначити неможливо. Не ясно, чи відносити до актуального населення країни мільйони осіб, які вимушено мешкають нині поза межами країни. Також дуже приблизно відомо число мешканців окупованих територій. Тому цього року, як і у попередні, найбільш справедливо буде відмовитись від розрахунку цього показника. У 2021 році він складав 117.

7. Під вартою у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань з функцією СІЗО станом на 01.01.2025р. трималося – 12948 осіб (13400 осіб), в тому числі 804 жінки (830 жінок). Число неповнолітніх в СІЗО – 98 осіб (50 осіб). Отже за рік число всіх осіб, які тримаються під вартою, зменшилось на 452 особи (роком раніше зросло на 496 осіб), або на – 3,37% (+ 3,84%).

8. У 2024 році не потрапили до установ виконання покарань з СІЗО та були з них звільнені 9861 особа (минулого року – 8217 осіб). Серед головних причин, з яких особи звільнялися з СІЗО впродовж 2024 року – у зв'язку зі зміною запобіжного заходу – 3042 особи (5715 осіб), у зв'язку із закінченням строку покарання (включаючи умовно-дострокове звільнення) – 1036 осіб (1675 осіб), у зв'язку із застосуванням судами мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі – 338 осіб (781 особа), у зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками – 8 осіб (25 осіб).

Статистичні дані щодо причин звільнення осіб з СІЗО в останні роки наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

З СІЗО було звільнено	2004	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Усього	14 186	8788	9369	8656	8380	8796	8217	9861
У зв'язку із застосуванням судами покарань, не пов'язаних з позбавленням волі	8392	1005	1001	943	880	985	781	338
У зв'язку зі зміною запобіжного заходу на більш м'який	2103	2017	4998	4629	4657	5173	5715	3042
У зв'язку із закінченням терміну покарання (в т.ч. УДЗ)	3604	2745	546	471	2462	2056	1675	1036
У зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками	46	381	31	30	33	58	25	8

Очевидно що названими причинами підстави звільнення з СІЗО не вичерпуються. Та якщо в попередні роки на них припадало 94% - 99,7% то у 2024 році менше 45%. Тобто з'явилась ще одна дуже вагома підстава звільнення. Можливо саме про неї йдеться у відповіді ДКВС на питання про звільнення СІЗО:

«Збір та узагальнення даних про кількість осіб, звільнених зі слідчих ізоляторів у зв'язку із припиненням справ органами слідства та дізнання не передбачено аналітичною інформацією Державної кримінально-виконавчої служби України».

9. Чисельність засуджених осіб за 2024 рік зменшилась з 30624 осіб до 24171, тобто на 6453 особи (минулого року зросла на 802 особи), або на – 21,07% (+ 2,69%).

10. У виховних колоніях для неповнолітніх відбувають покарання 50 осіб (54 особи), з них у віці до 18 років – 22 особи (28 осіб).

11. Чисельність засуджених жінок, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах – 1417 жінок (1656 жінок).

12. Чисельність довічно ув'язнених осіб становила на 1 січня 2025 року 1579 осіб (1591 особа), в тому числі 30 жінок (26 жінок).

Протягом року число довічно засуджених в'язнів зменшилось на 12 осіб (минулого року – зросло на 13 осіб).

Протягом 2024 року з установ ДКВС було звільнено 16653 особи (9971 особа). А от з даними про число осіб, новоприбулих до установ системи, залишаються складнощі. Розрахунок балансу загальної чисельності ув'язнених осіб в установах ДКВС є доволі дивним.

13. У 2024 році загальна чисельність осіб в установах системи зменшилась на 6905 осіб, звільнено було 16653 особи та вмерло 368 осіб, отже число осіб, які протягом року потрапили до установ системи мало би бути приблизно біля 10,1 тис. осіб. Натомість відомство повідомляє, що до установ системи надійшло 36953 особи. Така ж ситуація з даними за 2023 рік.

Таке велике число новоприбулих осіб може бути пояснено, лише якщо осіб, які перевозяться з установи до установи кожний раз вважати новоприбулою особою та рахувати її декілька разів. Наше прохання у запиті до відомства повідомляти нам тільки число осіб, які потрапляють до установ кримінально-виконавчої служби так би мовити «ззовні», на превеликий жаль, поки що залишилось без уваги. Це дивно й тому, що раніше – років десять тому – таких непорозумінь не виникало, бо фахівці відомства могли адекватно порахувати число осіб, які щороку потрапляли до установ системи. Отже наразі навести саме офіційні дані, а не власний розрахунок числа осіб, які фактично протягом року поступають до установ кримінально-виконавчої служби, поки що не виявляється можливим.

14. Спостерігається і така дивна річ в підрахунку всіх осіб, звільнених за усіма підставами з установ ДКВС у 2024 році. Умовно їх можна поділити на три групи: звільнені за УДЗ, звільнені по закінченню строку відбuvання покарання і звільнені СІЗО.

ДКВС повідомляє, загалом з установ системи звільнено 16 653 особи. За УДЗ звільнено 9236 осіб, з СІЗО 9 861 особа, серед яких звільнені за закінченням строку відбuvання покарання, включаючи УДЗ 1036 осіб. Якщо останні повністю враховані у число звільнених за УДЗ, то ці дві групи звільнених осіб вже налічують $9861+9236 - 1036 = 18061$. А ще є чимало осіб, звільнених по відбуттю терміну покарання. І сумарне число цих трьох груп набагато перевищує офіційно повідомлену чисельність звільнених з установ системи осіб 16653. Це ще одне диво статистики від ДКВС.

15. Умовно-достроково у 2024 році було звільнено 9236 осіб (рік тому – 3274 осіб, сім років тому – 9 244 особи) із загального числа у 11474 особи, які формально підпадали під УДЗ (рік тому – 9534 особи). Це складає 80,5% від числа осіб, які формально підпадали під УДЗ. Варто звернути увагу на специфічну динаміку цього показника. Він складав рік тому 34,34% шість років тому – 37,8%, вісім років тому – 41,15%, десять років тому – 53,5%. Тенденція очевидна. Невідомо, через які причини цей показник раптом сягнув 80,5%.

16. Звільнитись раніше встановленого судом строку особа може не тільки отримавши умовно-дострокове звільнення, а й у випадку помилування. Про шанс бути помилуваним свідчить відповідна статистика. За інформацією, наданою Департаментом з питань звернення громадян Офісу Президента України, протягом 2024 року до управління з питань помилування Департаменту громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України надійшли клопотання про помилування 227 засуджених осіб (рік тому – щодо 482, два роки тому – щодо 1422 засуджених осіб). Комісією при Президенті України у питаннях помилування протягом року проведено два засідання (роком раніше – чотири, двома роками раніше – три), на яких розглянуто клопотання про помилування 105 осіб (роком раніше – 354 осіб, двома роками раніше – 848 осіб). У 2024 році акти про помилування не видавалися, як і у попередньому році (у 2022 році було видано чотири укази про помилування 363 осіб) (лист №22/1-08/1092 від 21.01.2025).

Прес-конференцій, брифінгів або навіть видання прес-релізів про помилування впродовж 2024 року не було (як і у 2023 та 2022 та 2021 роках), як і не було ініційовано за ці роки будь-яких публікацій з цих питань в ЗМІ. Для порівняння: у 2015-2018 роках брифінги проводились щопівроку.

17. Число працездатних осіб в установах виконання покарань станом на 01.01.2025 р. становило 20776 осіб (рік тому – 19010 осіб), або 85,95% від числа всіх засуджених осіб (рік тому 62,08%), із них забезпечено роботою 8620 осіб (рік тому – 6414 осіб, два роки тому – 4925 осіб). Це складає 41,49% від числа працездатних (на 01.01.2024 – 33,74%) та 35,66% від загального числа засуджених (рік тому – 20,94%).

У 2024 році середньомісячна зарплата працюючих засуджених складала 3503,02 грн. Вона складала на місяць у 2022 році 2306,50 грн, три роки тому – 2067 грн. За 2023 рік відомство повідомило наступне: *«Станом на 1 травня 2023 року, розмір заробітної плати працевлаштованим засудженим за трудовими договорами та цивільно-правовими договорами встановлено на рівні не нижчому за законодавчо визначений розмір мінімальної заробітної плати (у місячному розмірі – 6700 грн. та у погодинному розмірі – 40.46 грн)»*.

Очевидно, що це не є фактична середня зарплата, то ж відомство її минулого року не повідомило.

18. Певним показником складності проблем в медичній сфері та в наданні медичних послуг є рівень захворюваності, смертності та число випадків суїцидів в установах відомства.

За даними Центру охорони здоров'я ДКВС України (лист №117-ЦА-25 від 21.01.2025) протягом 2024 року в установах виконання покарань ДКВС України на підконтрольних Уряду України територіях вмерло 368 осіб (373 особи), з них у слідчих ізоляторах та УВП – 129 осіб (167 осіб). Число випадків суїциду під час перебування осіб в усіх установах позбавлення волі у 2024 році становило 37 осіб (66), з них випадків у слідчих ізоляторах та УВП – 15 осіб (37 осіб). ДКВС повідомило майже такі ж дані – 36

випадків самогубств засуджених та осіб, взятих під варту, з них у СІЗО/УВП - 14 випадків. Дані за 2023 рік, повідомлені цими структурами, відрізнялись між собою дуже сильно.

Рівень смертності ув'язнених осіб у 2024 році дещо зріс – з 8,47 випадків на одну тисячу ув'язнених до 9,91. Випадків суїциду поменшало з 1,50 до 1,00 випадків на одну тисячу ув'язнених. Натомість таким рівень суїцидів був у 2019-2021 роках.

Число в'язнів, хворих на туберкульоз, на кінець 2024 року в установах ДКВС України, на підконтрольних уряду України територіях склало 415 осіб (537 осіб), в тому числі 129 осіб (152 особи) – у СІЗО та в УВП. В розрахунку на 1 тис. ув'язнених число таких хворих за 2024 рік дещо знизилось – з 12,20 до 11,18 і є значно меншим «довоєнного» показника 2021 року у 16,60.

Кількість осіб, що живуть з ВІЛ та перебувають на обліку в закладах охорони здоров'я ЦОЗ ДКВС України на підконтрольних уряду України територіях станом на 01.01.2025 року становила 3150 осіб (3611 осіб), з них в СІЗО та УВП перебувало 1096 осіб (1006 осіб). В СІЗО тримаються крім осіб, взятих під варту, ще й засуджені, зокрема госпобслуга, і скільки з осіб в СІЗО та в УВП є саме особами, взятими від варту, ЦОЗ ДКВС не повідомляє, оскільки звітними формами, що ведуться ЦОЗ, розмежування в УВП на засуджених та осіб, взятих під варту, не передбачено. Показник хворих на 1 тис. ув'язнених дещо зріс з 82,02 до 84,86 і є найвищим за всі роки..

Динаміка цих показників за останні роки наведена у таблиці 3

Захворюваність і смертність в установах Департаменту у 2003, 2012 та у 2018-2024 роках

Таблиця 3

Показники	2003	2012	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Кількість осіб в місцях позбавлення волі на 01 січня наступного року	191 677	147 112	55 078	52863	49 823	48 251	42 726	44 024	37 119
Померло	824	1 021	484	517	485	454	432	373	368
На 1 тис. ув'язнених	4,30	6,94	8,79	9,78	9,73	9,41	10,11	8,47	9,91
Випадків суїциду	41	65	47	51	52	45	21	66	37
На 1 тис. ув'язнених	0,21	0,442	0,85	0,96	1,04	0,93	0,49	1,50	1,00
Хворих на туберкульоз в активній формі на 01 січня наступного року	9 080	н. д.	1141	1113	886	801	446	537	415
На 1 тис. ув'язнених	47,37		20,72	21,05	17,78	16,60	10,44	12,20	11,18
ВІЛ-інфікованих на 01 січня наступного року	1 917	6957	3859	3824	3901	3993	3415	3611	3150
На 1 тис. ув'язнених	10,0	47,3	70,06	72,34	78,30	82,75	79,92	82,02	84,86

Станом на 1 січня 2025 року в установах виконання покарань ДКВС України утримувалося 1213 осіб, які мають інвалідність (роком раніше – 1069 осіб). Скільки з них перебувають у СІЗО та УВП ЦОЗ не повідомляє. Натомість зазначає, що інвалідів I групи тримається 37 осіб, інвалідів II групи 315 осіб, інвалідів III групи – 861 особа.

19. За даними **Центру пробації**, на обліку уповноважених органів з питань пробації станом на 01.01.2024 перебували 63336 осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та звільнених від відбування покарання з випробуванням (роком раніше – 67 345 осіб), з них 309 неповнолітніх (роком раніше – 457 осіб) (лист № 11/5-ЗП/1/Ян-25 від 14.01.2025).

Протягом 2024 року в Державній кримінально-виконавчій службі України не законсервовано та не закрито жодної установи виконання покарань.

20. Ув'язнені особи є і в деяких інших відомствах.

Територіальні органи **Національної поліції** станом на 01.01.2025 року налічують 95 ізоляторів тимчасового тримання (рік тому – 117, два роки тому – 125) із загальним лімітом наповнення 2,2 тис. місць (2470 місць). В них станом на 1 січня 2025 року перебувало 94 особи (112 осіб). Всього протягом 2024 року в ІТТ утримувалося 32,3 тис. осіб (34128 осіб). Натомість у Доповіді Уповноваженого зазначається, що «з усіх ІТТ функціонують 68, а діяльність інших 27 тимчасово призупинено через реконструкцію або ремонт, бойові дії, часткову руйнацію».

Протягом 2024 року померла одна особа, яка утримувалася в ІТТ, внаслідок хронічної ішемічної хвороби серця (рік тому - дві особи). Щодо числа працівників підрозділів Національної поліції, які загинули протягом 2024 р., було повідомлено наступне:

Органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь в обороні України (у тому числі шляхом безпосереднього ведення бойових дій), у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану. Враховуючи специфіку повноважень та завдань, які виконують працівники поліції в період дії воєнного стану, та з метою недопущення поширення дезінформації про кількісні показники втрат сил безпеки і оборони України, до складу яких входить Національна поліція України, попередження погіршення морально-психологічного стану поліцейських, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії РФ, розголошення інформації щодо працівників Національної поліції, які загинули протягом 2024 року, суперечить воєнній доцільності, відповідає інтересам держави-агресора.

Враховуючи вищевикладене, поширення запитуваної інформації може завдати істотної шкоди інтересам національної безпеки, територіальній цілісності або громадському порядку, правам інших

людей та мати непоправні наслідки. Шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. (лист № 7675-2025 від 16.01.2025).

21. В СБУ функціонує один ізолятор тимчасового тримання у м. Києві - для тримання осіб, підозрюваних у підготовці чи проведенні розвідувально-підривної, терористичної діяльності та вчиненні інших злочинів, розслідування яких віднесено до компетенції органів СБУ. Місткість ізолятора складає 48 осіб. Станом на 01.01.2025 року в ньому трималося 13 осіб, а загалом протягом 2024 року перебувало 207 осіб. Випадків смерті утримуваних осіб у 2024 році не було (лист СБУ № 16/Б-1-П/36/81 від 16.01.2025 р.).

22. До Міноборони України цього року запит щодо кількості осіб у дисбаті та на гауптвахтах не спрямовувався, виходячи з позиції відомства, висловленої рік тому. Вона полягає в тому, що на час воєнного стану «виключно в інтересах національної безпеки запитувана інформація наразі не може бути надана». Натомість Українська правда повідомила з посиланням на пресцентр судової влади, що «в 2022 році притягнули до адміністративної відповідальності (арешт з утриманням на гауптвахті) за статтею 172-20 КУпАП 1569 військових, а в 2023 році – 4266. За 2024-й звіт ще не сформований» (<https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/29/7495760/>).

Разом з тим у Доповіді Уповноваженого за 2024 рік повідомляється, що загалом у місцях несвободи системи Міністерства оборони України функціонує 39 кімнат для тимчасово затриманих військовослужбовців, 12 гауптвахт та три дисциплінарних батальйони, у яких протягом 2024 року утримували 14 521 особу.

23. Діти, які скоїли кримінальні злочини у віці до 14 років, направляються до шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації. Ці заклади перебувають у підпорядкуванні **Міністерства освіти та науки України**. Як повідомило Міністерство, на початок 2025 року в Україні функціонує два заклади: один – це Макіївське професійне училище соціальної реабілітації імені А.С.Макаренка для хлопчиків, яке розміщене у селищі Інгулецьке, Кіровоградська область, та Комишуваська школа соціальної реабілітації, розташоване у селищі Комишуваха, Запорізька область.

У 2022 році будівлю Комишуваської школи соціальної реабілітації було пошкоджено внаслідок воєнних дій. З метою створення безпечних та комфортних умов навчання та проживання неповнолітніх, тимчасово, на період ведення бойових дій на території Запорізької області, направлення учнів до Комишуваської школи соціальної реабілітації здійснюється наказами МОН за адресою Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка. Станом на 01.01.2025 учні у Комишуваській школі соціальної реабілітації відсутні.

У Макіївському професійному училищі соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка станом на 01.01.2025 навчалася 11 хлопців (рік тому – дев'ять вихованців – вісім хлопців і одна дівчина). Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.08.2024 № 1133 «Про зміну найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка» змінено найменування Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А. С. Макаренка на Центральноукраїнське професійне училище соціальної реабілітації. На сьогодні заклад освіти вживає заходи щодо виконання цього наказу (лист № 5/60-25 від 21.01.202 р.).

24. Про рівень дотримання законності під час тримання ув'язнених осіб свідчить число порушень з боку персоналу установ. Справжнє число таких випадків оцінити неможливо, але отримані від **Офісу Генерального прокурора** статистичні дані надають певне уявлення про масштаби явища.

Офісом Генерального прокурора надані статистичні відомості про кількість звільнених за ініціативою прокурора незаконно утримуваних осіб, розглянутих документів прокурорського реагування, притягнутих до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної відповідальності осіб, скасованих, приведених у відповідність актів, а також внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за період 2024 року (у дужках – за 2023 рік), які наведені у таблиці 4.

Таблиця 4

	Звільнено за ініціативою прокурора незаконно утримуваних осіб	Розглянуто документів прокурорського реагування з вжиттям заходів щодо усунення порушень законів	Притягнуто до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної відповідальності осіб	Скасовано, приведено у відповідність актів	Внесено відомостей до ЄРДР
Усього *	30 (--)	3648 (3477)	2237 (2190)	686 (695)	171 (151)
Слідчі ізолятори	6 (10)	336 (366)	365 (405)	83 (88)	11 (14)
Арештні дома		Н. д. (11)	Н. д. (11)		0
Виправні центри		55 (70)	60 (67)	14 (8)	1 (3)
Виправні колонії	5 (3)	809 (922)	961 (1015)	430 (516)	48 (52)
Виховні колонії		3 (3)	3 (3)		
Лікувальні заклади ДКВС		161 (196)	38 (34)	23 (1)	23 (27)
Уповноважені органи з питань пробації		857 (780)	52 (47)	40 (11)	66 (36)

* включно не тільки з пенітенціарними закладами, а й з психіатричними лікарнями, військовими частинами та деякими іншими.

«Упродовж 2024 року виявлено 123 працівника ДКВС України з урахуванням осіб які вчинили кримінальне правопорушення у попередні звітні періоди (відповідно до звітності за формою №2 «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення»).

Водночас звітністю органів прокуратури України не передбачено обліку статистичних відомостей щодо кількості виявлених органами прокуратури порушень, допущених персоналом установ виконання покарань, відомості щодо притягнутих до відповідальності працівників установ виконання покарань за видами (дисциплінарна адміністративна матеріальна) форми № П не виокремлюються. У зв'язку з викладеним надати запитувану інформацію в цій частині немає можливості» (лист № 27/3-86вих-25 від 20.01.2025).

25. Суттєвим елементом виявлення катувань та жорстокого поводження є збір інформації про такі випадки, і в першу чергу її надають особи, які потерпають від такого поводження. Вони це роблять, зокрема, надсилаючи скарги. Тому важливими показниками є кількість отриманих скарг, обов'язково кількість скарг, визнаних обґрунтованими, та кількість задоволених скарг.

Щодо скарг ув'язнених осіб Міністерство юстиції України повідомляє:

«Згідно з даними системи електронного документообігу «АСКОД» Міністерства юстиції України за 2024 рік зареєстровано 276 скарг засуджених. При цьому інформуємо, що пошук документів у визначений період здійснювався за параметрами пошуку «соціальний стан» «особа, що позбавлена волі; особа, воля якої обмежена», отже отримане значення може бути неостаточним.

Додатково зазначаємо, що більш детальну інформацію про кількість задоволених скарг або таких, що визнані обґрунтованими, надати не вбачається можливим у зв'язку з відсутністю відповідних параметрів пошуку документів в системі електронного документообігу «АСКОД» Міністерства юстиції України. Облік вхідної кореспонденції Міністерства юстиції України не ведеться в розрізі запитуваної інформації». (лист Мінюсту №14085/ПІ-ЮР-267/7 від 30.01.2025).

Цими зауваженнями відомство визнає, що система обліку скарг не передбачає роботу з ними, фіксацію кількості задоволених скарг або таких, що визнані обґрунтованими. Але ж без такого підрахунку неможливо аналізувати обставини, які викликають скарги, неможливо боротися з причинами, що їх породжують, в тому числі і з жорстоким поводженням. Отже все, що робить відомство зі скаргами – це просто їх рахує. І все.

26. Однією з небагатьох інституцій в країні, яка має повноваження сприяти забезпеченню дотримання прав людини, є **Уповноважений Верховної Ради України з прав людини** (надалі – Уповноважений). З 1 липня 2022 року це Лубінець Дмитро Валерійович. Особливо значимою роль Уповноваженого є для ув'язнених осіб, бо закон зобов'язує адміністрації установ виконання покарань безперешкодно направляти скарги ув'язнених до омбудсмена. До того ж, відповідно до статті 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», на Уповноваженого покладаються функції національного превентивного механізму (надалі – НПМ) відповідно до *Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання*.

Працівники Секретаріату Уповноваженого спільно з представниками громадських організацій, реалізуючи функцію НПМ, у 2024 році здійснили 543 відвідування місць несвободи, в тому числі місць, які належать до сфери управління Міністерства юстиції України – 64; Міністерства освіти і науки України – 13; Міністерства внутрішніх справ України – 129; Міністерства оборони України – 11; Служби безпеки України – 2.

При цьому групи НПМ відвідали 46 пенітенціарних установ ДКВС України, зокрема 29 слідчих ізоляторів (установ виконання покарань), 15 виправних колоній і два табори для тримання військовополонених. В числі 11 місць несвободи системи Міністерства оборони були відвідані п'ять кімнат для тимчасово затриманих військовослужбовців, три гауптвахти та один дисциплінарний батальйон, який відвідано двічі протягом 2024 року.

27. За результатами відвідувань місць несвободи складені звіти, внесені подання з рекомендаціями та пропозиціями про усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина.

Впродовж 2024 року Уповноваженим на підставі статті 15 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» внесено 70 подань до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам про усунення виявлених порушень прав людини в місцях несвободи. Рекомендації та пропозиції, надані в результаті моніторингових візитів, зазвичай містяться у звітах про візити та в поданнях, і їх кількість Секретаріатом не рахується. Яка частина з них стосується саме пенітенціарних закладів, Секретаріат не повідомляє, зазвичай посилаючись на те, що таке виокремлення рекомендацій щодо закладів окремих відомств не передбачено статистичною звітністю.

28. Щодо числа залучених до моніторингових візитів представників громадських організацій, які для участі у візитах мають отримати від Уповноваженого відповідні доручення, Секретаріат повідомив, що упродовж 2024 року Уповноваженим видано 183 таких письмових доручень (177 доручень у попередньому 2023 році). Яка частина з них були видано саме представникам громадських організацій, Секретаріат не повідомив. До відвідувань був також залучений один фахівець у сфері охорони здоров'я (лист № 704/2/49.13/25/31/25/39.4 від 17.01.2025).

29. Моніторинг стану дотримання прав людини в місцях несвободи здійснюється Уповноваженим не лише в межах виконання функцій національного превентивного механізму, а й через аналіз та опрацювання звернень від осіб, позбавлених волі, а також звернень, поданих в їхніх інтересах. За результатами роботи зі зверненнями Уповноважений виявляє порушення прав і вносить відповідні акти реагування, спрямовані на відновлення прав осіб, які утримуються в місцях несвободи.

Уповноваженим протягом року було отримано 4286 повідомлень про порушені права, відкрито 29 проваджень, завершено 25 проваджень, направлено 1713 запитів та ініціативних листів та 11 актів реагування Уповноваженого. Детальніше про здійснену Уповноваженим роботу з моніторингу дотримання прав людини див. пп. 60, 62-64, 68-70, 79, 80, 86 даної Доповіді.

30. До Уповноваженого у 2024 році надійшло 4717 (3957) звернень з повідомленнями про порушення права на інформацію. Протягом 2024 року Представниками Уповноваженого та уповноваженими особами Секретаріату Уповноваженого було складено 31 (44) протокол (0,66% від числа звернень, 1,11% у 2023) про адміністративне правопорушення за статтею 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з порушенням вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації» (далі – Закон), з них по 10 (7) протоколам судами прийняті рішення про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу на винних посадових осіб. Також протягом 2024 року було внесено 2 подання (6) Уповноваженого щодо порушень законів України «Про доступ до публічної інформації» та «Про звернення громадян».

На питання про висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина у сфері доступу до публічної інформації, Секретаріат повідомив, що у *«Щорічній Доповіді Уповноваженого містяться висновки щодо необґрунтованого зарахування інформації до інформації з обмеженим доступом, ненадання інформації та обмеження доступу до інформації, відстрочки у задоволенні запитів»*.

31. Доповідь Уповноваженого за 2023 рік містить рекомендації, що стосуються поліпшення стану забезпечення права на інформацію, зокрема, (в дужках – інформація про виконання рекомендації з Доповіді Уповноваженого за 2024 рік):

Верховній Раді України відновити роботу робочої групи із системного вдосконалення законодавства про доступ до публічної інформації та розробити проєкт закону щодо внесення змін до Закону України «Про доступ до публічної інформації» та інших законів України для гармонізації законодавства України з Конвенцією Ради Європи про доступ до офіційних документів, розглянути та надати висновок про розгляд для прийняття за основу проєкту закону України «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації»; **(В процесі виконання)**.

Міністерству цифрової трансформації України розробити спільно з Національним агентством з питань державної служби єдиний уніфікований прикладний курс підвищення кваліфікації для державних лужбовців і службовців органів місцевого самоврядування щодо особливостей інформаційного аудиту, формування та оприлюднення наборів відкритих даних відповідно до вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації» та постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» **(в процесі виконання)**.

Національному агентству з питань державної служби

розробити спільно з Міністерством цифрової трансформації України єдиний уніфікований прикладний курс підвищення кваліфікації для державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування щодо особливостей проведення інформаційного аудиту, формування та оприлюднення наборів відкритих даних відповідно до вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації» та постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» (лист №01.08/47.14/48.13/25/3І від 17.01.2025) **(в процесі виконання)**.

ЗАКОНОДАВСТВО

32. Як і у попередні два роки, начебто вкрай необхідний закон «Про пенітенціарну службу», поданий до Верховної Ради 22.03.2021 року, у 2024 році пролежав без руху. Натомість Верховною Радою були ухвалені закони, які мають відношення до відбування кримінальних покарань (див. п. 30 Доповіді-2022, п. 32 Доповіді-2023).

33. Законопроект №11079-1 про мобілізацію засуджених з назвою «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» Верховна Рада в цілому ухвалила 8 травня.

Цим законом Кримінальний кодекс України (КК) доповнюється новими статтями, які передбачають:

- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (стаття 81-1 КК),

- кримінальну відповідальність за ухилення від прийняття на військову службу за контрактом (стаття 336-2).

Відповідно до положень нової статті 81-1 КК не зможуть мобілізуватися засуджені за:

- злочини проти національної безпеки України;
- вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням чи сексуальним насильством;
- особливо тяжкі корупційні кримінальні правопорушення;
- кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (кримінальні правопорушення, передбачені статтями 152-156-1 КК);
- тероризм (кримінальні правопорушення, передбачені статтями 258-258-6 КК);
- ДТП зі смертельним наслідком, вчинене під впливом наркотиків чи алкоголю;
- посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (стаття 348 КК).

Також умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за статтею 81-1 КК не застосовуватиметься до засуджених службових осіб, які займали особливо відповідальне становище.

Рішення про умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання може ухвалити суд, якщо засуджений побажав проходити службу та відповідає вимогам, визначеним законодавством.

Ухилення від прийняття на військову службу за контрактом особою, яку звільнено умовно-дostroково від відбування покарання, передбачає позбавлення волі на строк від 5 до 10 років.

Змінами в Кримінально-виконавчий кодекс України врегульовується порядок умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання осіб для проходження ними військової служби за контрактом, а також порядок взяття засуджених на військовий облік призовників, військовозобов'язаних, проходження ними ВЛК.

Служитимуть особи, умовно-дostroково звільнені від відбування покарання, виключно у відповідних спеціалізованих підрозділах військових частин (<https://pravo.ua/verkhovna-rada-ukrainy-dozvolyla-mobilizatsiiu-uv-iaznenykh/>).

МОБІЛІЗАЦІЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

34. Ще на початку року в рамках обговорення параметрів закону про можливість мобілізації засуджених міністр юстиції Денис Малюська наполягав, що мобілізація засуджених має бути обов'язковою, мовляв, захищати Україну — обов'язок кожного громадянина, а тому мобілізація засуджених осіб має відбуватися за загальними правилами, а не на добровільній основі. (14 лютого 2024, <https://society.comments.ua/ua/news/warrussia/mobilizaciya-v-yazniv-min-yust-ozvuchiv-svoyu-poziciyu-725811.html>)

35. Під час обговорення ідеї мобілізації в'язнів робилися оцінки числа можливих залучених до війни ув'язнених. Наприклад, стверджувалося, що за ґратами в Україні нині – майже 46 тисяч громадян. Із них 26 тисяч визнані винними у різноманітних злочинах, тобто засуджені. Інші – 20 тисяч – лише очікують вироків у слідчих ізоляторах, тобто ув'язнені. Між тим насправді за даними, отриманими «Донецьким Меморіалом» безпосередньо від ДКВС, під вартою станом на 1.01.24 перебувало 12948 ув'язнених осіб, засуджених налічувалось 30624 осіб, а загалом це 44 024 особи.

36. Дуже важливою в контексті числа можливо залучених до мобілізації осіб є така категорія, як колишні в'язні, які звільнились в останні декілька років. Вони перебувають на волі, часто – під наглядом поліції. Стверджується, що є щонайменше 50 тисяч осіб, які вже відбули покарання і вийшли на волю, проте, з огляду на законодавство, були виключені з військового обліку, а отже стали «невидимими» для ТЦК. Зазвичай про цю категорію осіб ніколи не згадують. І яким чином їх залучають до мобілізації – невідомо.

Ця статистика є ключом до розуміння мобілізаційного потенціалу, який не використовує українська держава, кажуть у Міністерстві юстиції. І урядовці та народні депутати хочуть це виправити (16 квітня 2024, <https://www.radiosvoboda.org/a/iz-vyaznitsi-na-front/32903059.html>).

37. Ще до ухвалення закону про можливість мобілізації засуджених була спроба використати інший механізм їх залучення – помилування. Якщо у 2020 році було помилувано 10 осіб, а у 2021 – 32 особи, то у рік агресії у 2022 році було помилувано 363 людини – насамперед ветеранів бойових дій, аби ті вирушили захищати Батьківщину. На той час процес мобілізації засуджених був ще не регламентований в українському законодавстві. У соцмережах велись суперечки, наприклад, щодо того, засуджені за якими статтями можуть потрапити у ЗСУ.

Та у 2023 році помилуваних взагалі не було (як і у 2024), хоча закон про можливість мобілізації в'язнів ще не був ухвалений. З якихось причин засудженим не стали надавати можливість через помилування брати участь у захисті Батьківщини. Та й взагалі перестали милувати засуджених, незалежно від будь-яких міркувань. Тільки з ухваленням закону у засуджених така можливість з'явилась.

38. У квітні 2024 року дуже важливі роз'яснення про засуджених, яких планується звільняти, надала заступниця міністра юстиції України Олена Висоцька:

«Коли ми говоримо «мобілізований засуджений», ми уявляємо собі людей страшних, які вчинили злочин і яким видали автомати. А це не так. Ми не формуємо «Вагнер» у себе. Ми дискутуємо про правові механізми і гарантії засудженням. Бо як звичайні люди потрапляють на фронт у штурмові бригади, так і засуджені можуть туди потрапляти.

Умовою звільнення буде контракт. Він не може бути укладений на менший термін, ніж закінчення воєнного стану. Це певні зобов'язання людини. Когось це витверезлює і далі слів мова не йде, заяви не складаються.

Це нас і відрізняє від Російської Федерації, бо вони обіцяють помилування, а це індивідуальний акт президента – хто може дати гарантію засудженому, що його помилують і коли?

Ми створюємо правові механізми.

Перший крок – це визначити, з якими категоріями ми будемо працювати.

Другий крок – визначити для себе пріоритети, хто наш партнер в цьому процесі. Це військові. Процедури внутрішні ми будемо вирішувати між Міністерством юстиції і Міністерством оборони спільними наказами.

Для засуджених ми бачили більше допоміжну роботу на фронті – копати захисні споруди тощо. Багато різної роботи, де потрібен людський ресурс. Я бачу це з боку засудженого як можливість реабілітуватися перед суспільством».

Заступниця міністра юстиції слушно зауважила, що з в'язниць щодня хтось із засуджених виходить на волю та живе серед нас. Тож не варто ставитися до цих людей упереджено, адже: «Сьогодні вони у в'язниці, а завтра вони живуть з вами в одному під'їзді»

39. Обговорюючи ухвалення закону, міністр юстиції Денис Малюська в ефірі телемарафону Єдині новини повідомив:

«Законодавство містить певні гарантії, які забезпечать, щоб імплементація закону була ефективною. Зокрема, це не тільки добровільна, тобто контрактна форма служби, а й створення окремих підрозділів, де служитимуть ті, хто був звільнений з місць позбавлення волі. Щоб не було різного підходу, щоб хтось, раптом вийшовши з в'язниці, не опинився в “ужгородському котлі”, не виконуючи свій військовий обов'язок». Він зазначив, що такі мобілізовані могли б здійснювати завдання, не пов'язані із застосуванням зброї. Приміром, будувати фортифікації.

«Сучасна армія – це не тільки стрільба з автомата. Це багато фізичної роботи, яка не потребує використання зброї 24/7. Я думаю, що такі підрозділи можуть виконувати роботи з побудови інфраструктури, інженерних споруд, захисних споруд. Наші військові багато копають, я думаю, що тут наші “вихованці” можуть дати фору багатьом військовим». <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240518-dlya-mobilizovanyh-zasudzhenyh-budut-stvoryuvaty-okremi-pidrozdily-malyuska/>).

40. Вже за кілька днів після того, як цей закон став чинним були винесені перші судові рішення, які ґрунтуються на новому законі.

22 травня Хмельницький міськрайонний суд за повідомленням прес-служби суду, задовольнив усі 50 клопотань про умовно-дострокове звільнення засуджених, які висловили бажання мобілізуватися до збройних сил для участі у війні. Усі клопотання надійшли від "Райківецької виправної колонії №78". Розгляд відбувався у відкритих судових засіданнях в режимі відеоконференцій, під час яких судді мали змогу поспілкуватися із засудженими.

"Суд встановив обставини написання цих заяв і те, що вони є добровільними. Як розповідали окремі із чоловіків, вони виявляли бажання служити й обороняти країну ще під час розгляду їхніх справ у судах, однак на той час законодавством така можливість ще не була передбачена. Разом із тим, зі слів засуджених, у виправній колонії залишається велика кількість осіб, які звільнитися умовно-достроково в такий спосіб не бажають", – йдеться в повідомленні суду.

Повідомляється, що переважна кількість добровольців – це чоловіки молодого віку, засуджені здебільшого за крадіжки. Під час судових засідань вони розповідали, що спеціальних навичок для проходження військової служби не мають, але висловлювали впевненість, що зможуть оволодіти ними досить швидко.

"Багато засуджених під час відеоконференцій вказали на те, що через війну загинули їхні рідні та близькі, у тому числі ті, хто брав участь в обороні України, що служить для них додатковою мотивацією", – зазначає пресслужба суду.

Як повідомлялося раніше, не пізніше ніж через 24 години після набрання ухвалами законної сили представники Нацгвардії мають доставити умовно-достроково звільнених до Хмельницького райТЦК для укладання контракту та проходження військової служби у визначеній для них військовій частині.

Також суд встановлює над чоловіками адміністративний нагляд терміном на 1 рік, але не довше ніж до їх звільнення з військової служби. Такий нагляд будуть здійснювати командири військової частини, при яких ті проходитимуть військову службу за контрактом.

Серед обмежень для умовно-достроково звільнених – заборона перебувати поза межами місця дислокації військової частини та виїжджати в особистих справах без дозволу командира. (25 травня 2024 <https://www.pravda.com.ua/news/2024/05/24/7457392/>).

41. Через півмісяця після ухвалення цього закону та за тиждень після того, як він став чинним (17 травня) міністр юстиції Денис Малюська в інтерв'ю The New York Times радісно повідомив:

«Майже 350 ув'язнених вже були звільнені відповідно до нещодавно прийнятого закону, який дозволяє засудженим служити в армії в обмін на можливість умовно-дострокового звільнення після закінчення служби.

За словами міністра, судова влада вже розглядає більшість із 4300 заяв, поданих на сьогоднішній день засудженими. Він прогнозує, що до війська можуть долучитися до 20 тисяч засуджених і людей, які перебувають у СІЗО. Малюська також уточнив, що особа, засуджена за одноразове вбивство, може бути звільнена, якщо тільки злочин не був скоєний за обтяжуючих обставин, таких як сексуальне насильство (28 травня 2024, <https://www.pravda.com.ua/news/2024/05/25/7457656/>).

42. Майже одночасно з міністром його заступниця Олена Висоцька в інтерв'ю hromadske повідомила щодо ефективності мобілізації засуджених: «Перші засуджені, які долучилися до ЗСУ, нині вже проходять злагодження, а дехто встиг відзначитись тим, що взяв у полон російського військового». За її словами, до війська нині долучилися вже понад 600 в'язнів, і ця цифра росте. Станом на 29 травня засуджених, які виявили бажання мобілізуватись — понад 4 тисячі.

Їхні заяви мають обов'язково розглядати в суді. Перед цим в'язні-добровольці проходять перевірку, військово-лікарську комісію та знайомство з командирами. Висоцька переконує: ініціатива доводить свою ефективність.

"Засуджені, які ідуть служити зараз, роблять це абсолютно контролювано — після перевірки, відповідно до закону. Вони готуватимуться і виконуватимуть важливу для нашої держави роботу. Роботи на фронті багато, не обов'язково зі зброєю. Але навіть якщо зі зброєю, у мене вже є успішний кейс: надійшла інформація, що одні з перших засуджених узяли в полон росіянина".

Де служитимуть колишні в'язні, визначає Міністерство оборони, додає урядовиця, а втім, запевняє: українська практика не повторює російської. "З одного боку, ми прийняли виклик не повторити помилки та недемократичні підходи Росії. З іншого боку, ми не мали дати засудженим можливість, скажімо так, відслужитись у тилкових підрозділах, замінивши своє покарання фактично на свободу. Це теж важливо розуміти, що певний час ці люди мають працювати на державу, а контракт укладається до кінця воєнного стану" — зазначає Висоцька (29 травня 2024 <https://www.pravda.com.ua/news/2024/05/29/7458260/>).

43. Наприкінці травня ЗМІ рясніли повідомленнями про перебіг мобілізації в'язнів. Заступниця міністра юстиції Олена Висоцька повідомляла: «До мене вже звертаються командири окремих військових частин з проханням влаштувати їм, так би мовити, оглядини в установах виконання покарання».

Останніми днями суди масово задовольняють клопотання колоній про умовно-дострокове звільнення засуджених для проходження військової служби. Станом на 27 травня із тюрем вийшло 1090 осіб. Загалом 4400 ув'язнених виявили бажання боронити країну, поінформували у Мін'юсті.

За останній тиждень рекрутинг ув'язнених почали проводити у 27 виправних колоніях (це майже третина таких закладів у країні). Найбільше охочих підписати контракт і вбратися у піксель — із колоній Хмельниччини, Дніпропетровщини, Житомирщини, Полтавщини, Вінниччини, Миколаївщини, Кіровоградщини, Харківщини. Найактивніше зголошуються йти до війська чоловіки, засуджені за крадіжки, грабежі, торгівлю наркотиками, шахрайство, бійки.

«Главком» пересвідчився у цьому на прикладі взаємодії керівництва Кропивницької виправної колонії №6 і командування однієї з військових частин. Із судового реєстру стало відомо, що засуджених із вказаної установи набирають добровольцями на «вакантні посади стрільців стрілецького відділення стрілецького взводу стрілецької роти 1 стрілецького батальйону... Сухопутних військ ЗСУ».

Активно мобілізовуються у військо чоловіки, які раніше звідти наживали п'ятами або категорично не хотіли воювати, за що й опинилися у виправних колоніях. Лише за тиждень «Главком» зафіксував понад 20 судових рішень, які дали зелене світло для засуджених за статтею 407 Кримінального кодексу («Самовільне залишення військової частини або місця служби»).

Потенційний мобілізаційний резерв за рахунок в'язнів в Україні насправді невеликий. На середину травня 2024 року у колоніях перебував 27471 засуджений, у тому числі 1538 жінок. Серед цих людей більшість, 20 тисяч, можуть скористатися спеціальним законом і піти на фронт (28 травня 2024, <https://glavcom.ua/publications/dezertiri-kradiji-ukhiljanti-masovo-mobilizujutsja-vrazhajucha-statistika-1002669.html>).

44. З колишніми засудженими, які стали на захист України у складі 68-ї окремої егерської бригади поспілкувався журналісти. Бійці "Німий", "Хакер", "Спарта" й Ірина розповіли, як опинились у в'язниці і які обов'язки тепер виконують у ЗСУ.

Ірина потрапила до в'язниці за економічний злочин. Суди йшли з 2010 року, і у 2023 році дівчина потрапила за ґрати.

"Відсиділа півтора року, до кінця було ще 5 років. Коли вийшов цей закон, я написала заяву, тому що в мене дочка. Я вмотивована тим, щоб у мене була знята судимість, і (хотіла) бути потрібною державі", — сказала Ірина.

Коли Рада ухвалила закон №11079-1, начальниця відділення під час перевірки запропонувала охочим ув'язненим вступити до лав ЗСУ та написати відповідну заяву. Ірина погодилася.

"З жіночої колонії на службу пішли найадекватніші жінки. Наприклад, посварилася з чоловіком, і тут вже або він її, або вона його. Тобто це нормальна дівчина, яка веде нормальний спосіб життя, але так сталося, що їй дали 15 років", – каже жінка.

"До нас дуже гарне ставлення. Все звично вже. Таке відчуття, що я й не була у місцях позбавлення волі", – ділиться Ірина.

Військовослужбовець із позивним "Хакер" у цивільному житті "відсидів" 16 років за обкрадання магазинів. Хлопець сам записався до війська, пройшов ВЛК, а потім вирушив на війну, вже вільною людиною.

Військовослужбовець із позивним "Німий" розповів, що "тюремні поняття" у війську не зберігаються: *"Ще в учебці воно зберігалось, а тут – нічого"*.

Спочатку "Спарту" не хотіли брати до війська, бо думали, що він просто хоче уникнути тюрми. Але після ухвалення нового законопроекту до бажання арештанта дослухались. *"Коли вже йдеш на передову, на нуль, не має значення, хто біля тебе", – додає "Спарта".* Але зізнався, що перехід від "тюремних" до військових правил давався непросто: *"Важко за тиждень переступити ту ієрархію"*. Він також наголосив, що колишні ув'язнені у ЗСУ відрізняються від російських "вагнерівців".

Герої інтерв'ю кажуть, що судимість із них було знято. Але права на щорічну відпустку колишні ув'язнені не мають. (25 липня 2024, <https://life.pravda.com.ua/society/ne-vagneri-kolishni-v-yazni-rozpovili-yak-prohodyat-sluzhbu-v-zsu-302839/>).

45. Секретар комітету ВРУ з питань національної безпеки, оборони і розвідки Роман Костенко наприкінці липня заявив, що у Збройних силах уже служать 3,8 тисяч звільнених в'язнів, які підписали контракт із ЗСУ: «Більшість із них нещодавно завершили навчання. Але серед них уже є і поранені, і загиблі». За його словами, наразі попит на мобілізацію до Збройних сил України серед ув'язнених зменшився, бо основна частина вмотивованих людей уже вступили на службу.

Костенко вважає, що загалом вдасться мобілізувати до ЗСУ близько 5 тисяч ув'язнених. Окрім того, секретар оборонного парламентського комітету висловив думку, що необхідно створити можливість для мобілізації громадян, які перебувають у СІЗО. На його переконання, це дозволить залучити до служби ще більше людей (23.07. 2024, <https://www.pravda.com.ua/news/2024/07/23/7467036/>).

Примітно, що за два місяці дії закону очікуване число можливо мобілізованих в'язнів зменшилось з 20 до 5 тисяч осіб.

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ

46. У Звіті за 2024 рік про реалізацію *Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року* у вступі наведений контекст реалій, в яких відбувалось виконання завдань Стратегії.

«Пенітенціарна система сьогодні працює в умовах балансування між забезпеченням нових базових потреб, які зумовлені війною, а також реформуванням, метою якого є відповідність європейським стандартам і загальна європейська інтеграція держави. Попри високий рівень показників виконання Стратегії, наявні фактори, які спричинили труднощі на шляху її виконання. Так, внаслідок військової агресії Російської Федерації було втрачено 315 облаштованих робочих місць пробації. Тимчасово окуповано 7 установ виконання покарань з 2022 року та ще 14 з 2014 року. Фінансування діяльності органів і установ виконання покарань становить близько 47% від загальної потреби. Для прикладу, фінансування ДУ «Центр пробації» у 2024 році складало 53 % від потреби, державної установи ДУ «ЦОЗ ДКВС України» - 37%. У зв'язку з недофінансуванням уповільнились процеси модернізації пенітенціарної інфраструктури (ремонт старих будівель в'язниць, будівництва нових, оновлення техніки, мереж, обладнання), забезпечення персоналу та впровадження цифрових рішень. Також, прослідковується тривалий період проведення процедури ліквідації державних підприємств, часті зміни в складі ліквідаційних комісій, що впливає на строки виконання відповідних заходів, визначених Стратегією».

47. Автори Звіту дуже високо оцінюють досягнутий прогрес та вважають його значним, зокрема підкреслюючи, що

- покращено умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту – у відповідність із міжнародними стандартами в установах виконання покарань;
- підвищено ефективність пробації – завдяки використанню альтернативних заходів покарання скорочено рівень рецидиву серед засуджених;
- зміцнено безпеку та правопорядок – модернізовано інфраструктуру, проведено поточний ремонт значної частини установ, забезпечено оновлення системи контролю та нагляду;
- посилено боротьбу з катуваннями та жорстоким поведінням – виконано частину рекомендацій міжнародних організацій щодо дотримання прав людини в установах виконання покарань;
- розширено цифровізацію, оновлено Єдиний реєстр засуджених, що покращило контроль за виконанням покарань.

Операційний план виконано на 75%, досягнуто 81% значень індикаторів очікуваних результатів реалізації Стратегії. Такі результати є міцною основою для подальших кроків у 2025-2026 роках. Проте, низка заходів не виконана через брак фінансування або через обставини, незалежні від виконавців заходів (неприйняття відповідних законів).

Інших причин невиконання заходів, наприклад, пов'язаних з неналежним поведінням персоналу з ув'язненими, у Стратегії не наводиться.

48. Наведений погляд авторів Звіту на успіхи при реалізації Стратегії виглядає занадто оптимістично. У висвітленні деяких досягнень бракує адекватності (див. пп. Даної Доповіді). До того ж названі чинники невиконання деяких заходів Стратегії, скоріше за все, не охоплюють всі існуючі причини, які є в реальності.

Дещо інший підхід до визначення чинників, які впливають на невирішення проблем у діяльності кримінально-виконавчої системи, міститься, зокрема, у щорічній Доповіді Уповноваженого з прав людини (див. пп. 64, 68, 80 даної Доповіді).

49. У питанні запобігання та протидії катуванням та жорстокому поведінню найбільш значущим є виконання заходів Стратегії **Цілі 2 «Створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню».**

Автори Звіту зазначають, що «реалізація Цілі 2 у 2024 році здійснювалась шляхом виконання 15 заходів за 18 індикаторами на виконання 5 завдань, визначених Операційним планом та сприятиме зменшенню кількості випадків катувань та інших видів жорстокого поведіння, формуванню у персоналу фундаментальних цінностей - поваги до особистості та прав людини».

У Звіті вірно наголошується, що оскільки запобігання катуванням є міжнародним зобов'язанням України, **потрібно створити прозорий та ефективний механізм**, призначений забезпечити дотримання прав засуджених і осіб, взятих під варту, через запобігання та протидію катуванням і жорстокому поведінню.

Натомість автори Звіту, здається, не помічають двозначності деяких своїх формулювань. Наприклад, як можна зрозуміти твердження «*оскільки запобігання катуванням є міжнародним зобов'язанням України*». А якби раптом це не було «*міжнародним зобов'язанням України*», то тоді «**прозорий та ефективний механізм, призначений забезпечити дотримання прав засуджених і осіб, взятих під варту**», створювати було б і не потрібно? Невже тільки тому, що «*запобігання катуванням*» все ж таки є «*міжнародним зобов'язанням України*», в ДКВС вимагається дотримуватись прав людини?

50. Натомість механізм вимірювання ефективності заходів Стратегії чітко не визначений. Про важливі параметри вимірювання ефективності йдеться й у п.42 Доповіді-2023, а саме – про відсутність у Стратегії кількісних показників щодо випадків катувань, а також про відсутність відомостей про те, скільки притягнуто до відповідальності осіб, які вчиняли катування та жорстоке поведіння.

У Звіті не наводяться кількісні показники випадків катувань, які свідчили б про зменшення числа таких випадків.

Певне уявлення щодо цих двох важливих показників, які вимірювано характеризують стан протидії катуванням, можна скласти, ознайомившись з фрагментами Доповіді Уповноваженого з прав людини за 2024 рік (див. пп. 76, 82 даної Доповіді).

Очевидно, що статистичні дані, які містяться у Доповіді Уповноваженого з прав людини, свідчать про те, що задекларована у Стратегії мета – створення прозорих та ефективних механізмів запобігання та протидії катуванням та жорстокому поведінню – ця мета ще доволі далека до досягнення.

Використана форма звітування про реалізацію заходів Стратегії надає приклад здатності представників державного органу повідомляти про виконання заходів, одночасно філігранно не надаючи уявлення про масштаби конкретних результатів.

51. Схожий підхід у звітуванні про виконання завдання «Імплементация положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Мінімальних стандартних правил ООН щодо поведіння з в'язнями...». Мова йде про захід «виконання рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням... (ЄКПТ), викладених у доповідях за результатами візитів до України». Індикатором виконання рекомендацій автори Стратегії запланували... підготовку звітів про виконання рекомендацій.

У Звіті про цей захід бадьоро зазначено **Виконано**.

На думку авторів Звіту, виконання рекомендацій ЄКПТ полягає у тому, що «надіслано до Мін'юсту Доповідь за результатами візиту ЄКПТ до України 16-27.10.2023 для організації вжиття заходів реагування на виконання наданих Українській Стороні рекомендацій і зауважень».

Натомість «надсилання до Мін'юсту Доповіді за результатами візиту ЄКПТ до України насправді не може бути виконанням рекомендацій ЄКПТ. Якщо установи виконання покарань, наприклад, проігнорують половину зауважень та рекомендацій такої Доповіді (а такі приклади не поодинокі, див. пп. 66, 77 даної Доповіді), то чи можна вважати захід виконаним? І чи можна таку ситуацію вважати імплементацією положень Конвенції проти катувань та інших міжнародних документів?

Але автори Звіту вважають, що вже просте надсилання Мініюсту Доповіді від ЄКПТ без будь-яких ознак виконання всіх рекомендацій, що містяться в ній, вже є виконанням завдання та заходу.

52. Другим аргументом у Звіті Мініюсту, який начебто доводить виконання заходу, є твердження про те, що надіслано Відповідь Української Сторони на доповідь ЄКПТ. Знову та ж сама маніпуляція: якщо відповідь Української Сторони на доповідь ЄКПТ надіслана, то захід з назвою виконання рекомендацій ЄКПТ виконано. Натомість досвід свідчить, що часом у відповідях на Доповіді ЄКПТ влада з певними рекомендаціями не погоджується, повідомляє, що вони не виконуються і буває є поясненнями, чому саме. Не виключено, що такі відмови виконувати окремі рекомендації можуть бути навіть слухними. Тому сама по собі відповідь Української Сторони ще не є виконанням рекомендацій ЄКПТ. Чи можна таку оцінку влади вважати виконанням завдання та заходу Стратегії?

Автори Звіту вважають, що можна. Хоча без аналізу того, яким чином та якою мірою виконані рекомендації ЄКПТ, чи виконують їх на місцях (в установах виконання покарань) та – доволі важливо! – яким чином реагує керівництво відомства на випадки невиконання рекомендацій ЄКПТ, виконувати які держава зголосилась, без такого аналізу стверджувати, що захід виконано – м'яко кажучи, вельми необережно.

53. Певною мірою схожа ситуація і в іншому питанні – здійсненні фотофіксації тілесних ушкоджень У Стратегії завдання визначено так:

«Удосконалення процедури фіксації тілесних ушкоджень засуджених та осіб, взятих під варту, медичними працівниками відповідно до рекомендацій ЄКПТ». Для цього необхідно виконати захід – провести медичними працівниками фотофіксації тілесних ушкоджень засуджених та осіб, взятих під варту.

У Звіті стверджується: медичними працівниками здійснено 100 відсотків фотофіксацій тілесних ушкоджень у засуджених та осіб, взятих під варту, відповідно до стандартів ЄКПТ. Відповідно вважається, що цей важливий захід **виконано**, причому навіть не *частково виконано*, як іноді зазначають, а саме *виконано*, слід розуміти – повністю виконано.

Але яким чином визначається 100% виконання? Достатньо уважно перечитати пояснення: «протягом 2024 року медичними працівниками здійснено 100 відсотків фотофіксацій тілесних ушкоджень у засуджених та осіб, взятих під варту, які дали згоду на проведення фотофіксації». Тобто випадки, коли засуджені не погоджуються на фотофіксацію, не враховуються, і тому число фотофіксацій – 100%. Між тим в індикаторі, яким вимірюється виконання заходу, нічого не говориться про відбір осіб для фотофіксацій. Отже насправді зміст індикатора за умовчанням передбачає, що мова йде про **всі випадки** тілесних ушкоджень.

При цьому у Звіті відверто повідомляється, що «не співпадіння кількості заповнених карт фіксації тілесних ушкоджень та проведених фотофіксацій пов'язано із відмовою засуджених та осіб, узятих під варту від проведення фотофіксацій, всього зареєстровано відмов 245 (183 відмови під час прибуття до установи та 62 відмови під час виявлення травм в установі)».

Напевно, є причини, через які ув'язнені особи відмовились від фотофіксації (хоча карти фіксації тілесних ушкоджень на них, слід розуміти, заведено).

А оскільки фотофіксація тілесних ушкоджень – справа делікатна, вона у випадку можливого розслідування появи ушкоджень може бути вагомим доказом для притягнення до відповідальності осіб, причетних до появи тілесних ушкоджень. Життєвий досвід підказує, що не виключені якісь неприємні дії щодо постраждалих з боку тих осіб, яких може торкнутись подібне розслідування. Тож такі випадки – відмова від фотофіксації ушкоджень – потребують особливої уваги. Уважне та ретельне дослідження таких випадків могло би вважатися «удосконаленням процедури фіксації тілесних ушкоджень засуджених та осіб, взятих під варту, медичними працівниками відповідно до рекомендацій ЄКПТ». Але автори Звіту обмежуються констатацією. Звіт не містить будь-яких вказівок на якісь дії, які у випадках відмови від фотофіксації тілесних ушкоджень у деяких осіб виходили б за рамки констатації.

Тож просту констатацію відмови від фотофіксації тілесних ушкоджень у 245 випадках без будь-яких наступних дій щодо обставин їх виникнення навряд чи можна вважати ефективним підходом та реалізацією завдання як воно визначено у Стратегії.

54. Між тим у Доповіді Уповноваженого з прав людини йдеться:

«Під час документування факту наявності тілесного ушкодження у засуджених та ув'язнених осіб медичні працівники досі не фіксують власних спостережень щодо відповідності між будь-якими твердженнями постраждалого та об'єктивними медичними висновками. Як наслідок, переважна більшість осіб, які зазнали жорстокого поводження, повідомляють, що отримали тілесні ушкодження з власної необережності або зовсім відмовляються назвати причину травм, побоюючись негативних наслідків.

Відсутність незалежного та об'єктивного документування тілесних ушкоджень значно ускладнює як запобігання насильству, так і проведення ефективних розслідувань».

55. В рамках досягнення завдань Цілі 2 «Створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням...» передбачено виконання рішень Європейського суду з прав людини. Для цього мають бути вжиті певні практичні заходи.

Автори Звіту констатують, що у 2024 році Європейським судом було ухвалено 37 рішень у справах проти України (щодо 243 заявників), в яких констатовано порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із неналежними умовами тримання під вартою в установах виконання покарань, та 5 рішень (щодо 9 заявників), в яких констатовано порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із наданням належної медичної допомоги під час тримання під вартою.

Тобто суд визнав порушення статті 3 «заборона катувань» стосовно 252 заявників. Для цього Суду знадобилось ухвалити 42 рішення. Це означає, що суд розглянув скарги 252 заявників, які скаржились на дуже подібні порушення, і суд в одному рішенні об'єднував низку подібних скарг.

Повторюваність випадків катувань надзвичайно висока, попри зусилля, які начебто застосовує влада у протидії катуванням.

Певною мірою саме число задоволених Європейським Судом скарг, в яких йдеться про порушення статті 3 Конвенції, можна вважати кількісним показником поширеності катувань як явища в українських місцях несвободи. Слід взяти до уваги, що рішення ЄСПЛ, винесені у 2024 році, стосуються випадків, які сталися кількома роками раніше. Хоча і кількома роками раніше представники влади звітували, що активно протидіють катуванням та жорстокому поводженню у в'язницях.

56. У Звіті наведена низка заходів, які були вжиті в рамках виконання рішень Європейського Суду:

«З метою належної координації виконання рішень Уповноваженим було проаналізовано обставини, що призвели до констатації Європейським судом порушення Конвенції та надано Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, державної установи «Генеральна дирекція Державної кримінально-виконавчої служби України», державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» та відповідним установам виконання покарань/слідчим ізолятором пропозиції щодо здійснення заходів, спрямованих на усунення визначених Європейським судом системних та структурних проблем та їх першопричин. Уповноваженим підготовлено та надіслано до Кабінету Міністрів України 4 щоквартальні Подання щодо вжиття заходів загального характеру, у яких поінформовано про ухвалені Європейським судом рішення, встановлені у них порушення, обставини, що призвели до таких порушень, а також надано пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства, адміністративної практики. Одночасно було підготовлено та надіслано до Верховного Суду аналітичні огляди, які включали аналіз обставин, що спричинили порушення Конвенції та пропозиції щодо приведення судової практики у відповідність до вимог Конвенції, а також Апарату Верховної Ради України надано пропозиції, для врахування під час підготовки законопроектів відповідно до висновків Європейського суду у рішеннях щодо України

Вищенаведені заходи задля виконання рішень Європейського Суду необхідні та важливі, проте про їх результативність можна буде дізнатись лише з часом.

57. У Звіті також міститься низка заходів Стратегії, запланованих на 2024 рік, які не виконані. Варті уваги не тільки самі невиконані заходи, а й причини їх невиконання.

Це стосується заходів Завдання Створення та забезпечення функціонування подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій (зовнішніх та внутрішніх) з метою додержання прав і свобод людини і громадянина.

Очевидно, що це завдання є важливим як елемент протидії катуванням та жорстокому поводженню. Реалізація цього важливого завдання передбачає ухвалення закону «Про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій». Але Верховна Рада закон не ухвалила. Через це заходи, які заплановані в Стратегії та мали бути реалізовані, залишились невиконаними. Це і прийняття нормативно-правових актів після прийняття закону, і створення та забезпечення функціонування підрозділів подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій. Це також проведення, базуючись на законі, перевірки 50 відсотків установ внутрішніми пенітенціарними інспекціями щороку.

Про важливість закону свідчить й те, що за результатами 11 інспектувань органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України, які все ж таки були здійснені, Натомість законодавчого підґрунтя для таких інспекцій Верховна Рада створити не спромоглася.

58. Аналогічна ситуація склалася й з виконанням заходів такого завдання Стратегії як «Формування взаємовідносин персоналу пенітенціарної системи та засуджених на засадах динамічної безпеки». Виконання заходів передбачало ухвалення закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності». Верховна Рада не спромоглася закон ухвалити, а тому і прийняття на його підставі нормативно-правових актів, і навчання персоналу Державної кримінально-виконавчої служби щодо побудови взаємовідносин із засудженими на засадах динамічної безпеки здійснити не вдалося.

Не виконана низка заходів в рамках реалізації деяких інших Стратегічних цілей, в тому числі, як і минулого року, Стратегічної цілі 8 Розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи.

Автори Звіту вважають, що, як вже зазначалося вище, низка заходів не виконана через брак фінансування або через обставини, незалежні від виконавців заходів (в тому числі через неприйняття відповідних законів).

УМОВИ ТРИМАННЯ

59. Збільшення кількості військовослужбовців ЗСУ внаслідок військової агресії РФ проти України зумовило закономірну необхідність створення нових установ **Міністерства оборони України**, необхідних для підтримання дисципліни та порядку в ЗСУ.

Основні статистичні дані щодо місць несвободи Міністерства оборони наведені у п. 22 даної Доповіді.

Делегація ЄКПТ відвідала в жовтні 2023 року установи для тримання військовослужбовців ("гауптвахти") у Києві, Одесі та Житомирі. ЄКПТ у Доповіді для уряду України щодо його візиту з 16 до 27 жовтня 2023 року зазначив, що в установах для тримання військовослужбовців матеріально-побутові умови були загалом прийнятними.

Делегація не отримала жодних повідомлень про будь-які форми неналежного поведіння із затриманими військовослужбовцями з боку персоналу відвіданих "гауптвахт"; крім того, не було виявлено жодних ознак насильства між затриманими. Матеріально-побутові умови в цілому були прийнятними.

Як позитивний момент, делегація відзначила, що затримані військовослужбовці мають належний доступ до медичної допомоги.

Можливості військовослужбовців, які тримаються на "гауптвахтах", приймати відвідувачів та здійснювати телефонні дзвінки були недостатніми. ЄКПТ рекомендує суттєво розширити зазначені можливості.

60. Натомість групи НПМ під час візитів до гауптвахт були прискіпливішими. Під час відвідин у рамках НПМ до його представників надходили численні скарги від засуджених військовослужбовців про нестатутні відносини між ними та вияви дискримінації.

Під час відвідування гауптвахти Житомирського зонального відділу Військової служби правопорядку Збройних Сил України та під час конфіденційного спілкування із засудженими встановлено, що військовослужбовцям, узятим під варту, фактично не дозволяють сидіти або лежати на ліжку протягом дня, що є порушенням їхніх прав. Це порушення створює важкі побутові умови для військовослужбовців, узятих під варту, що є ще одним прикладом невиконання вимог законодавства. Уповноважений обґрунтовано вважає, що ці дії можна розцінювати як жорстоке поведіння адміністрації гауптвахти, яке створює важкі побутові умови щодо військовослужбовців, узятих під варту.

61. Європейський комітет в Доповіді за наслідками візиту в Україну з 16 до 23 жовтня 2023 року відмітив, що протягом останніх років Національна поліція України (НПУ) вживає ефективні заходи для покращення умов тримання осіб у Ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ). Ці ініціативи спрямовані на увідповіднення умов тримання до національного законодавства та міжнародних стандартів.

Переважна більшість опитаних осіб, які перебувають або нещодавно перебували під вартою в поліції, зазначили, що поліція поводитися з ними належним чином. Комітет бере до відома цей позитивний висновок, який ілюструє результати зусиль, докладених українською владою в останні роки для поліпшення поведінки з особами, затриманими поліцією.

Що стосується основних правових гарантій проти жорстокого поведінки (повідомлення про затримання, доступ до адвоката та лікаря), висновки делегації свідчать про те, що **ситуація в цілому покращилася** порівняно з періодичним візитом 2017 року.

Що стосується матеріально-побутових умов, то вони були визнані загалом задовільними для осіб, затриманих на строк до 72 годин. Водночас, особи, затримані за адміністративні правопорушення, все ще відносно часто утримуються в ІТТ строком до 15 діб; крім того, особи, взяті під варту, також іноді можуть залишатися в ІТТ протягом декількох днів, хоча це трапляється рідше, ніж раніше.

ЄКПТ наголосив, що ІТТ не пристосовані для тривалого тримання під вартою і не повинні використовуватися для тримання осіб (з будь-яких причин, зокрема в разі адміністративного арешту) довше, аніж кілька днів.

62. Групами НПМ встановлено, що незважаючи на позитивні зрушення та вжиті НПУ заходи, під час відвідувань ІТТ також виявлені факти порушень стандартів належного утримання затриманих осіб, зокрема незадовільний санітарний стан камерних приміщень, незабезпечення утримуваних осіб постільними речами належної якості та інші.

Під час відвідування 08.10.2024 ІТТ №1 ГУ НП у Запорізькій області встановлено, що санітарно-гігієнічний стан камерних приміщень вкрай жакхливий. Санітарні вузли камерних приміщень брудні, наявний неприємний запах. Незважаючи на наявність в ІТТ постільних речей утримувані особи користуються зношеними матрацами, які втратили свої функціональні можливості, мають неприємний запах і потребують заміни. Уповноваженим до Національної поліції України скеровано подання для вжиття невідкладних заходів реагування. Проведено службове розслідування та підтверджено факти порушень. Як результат, ГУ НП у Запорізькій області вжито невідкладних заходів щодо увідповіднення умов утримання до національних і міжнародних стандартів, а **керівництво ІТТ притягнуто до дисциплінарної відповідальності**.

63. Чимало важливих фактів та спостережень щодо умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, міститься у щорічній Доповіді Уповноваженого з прав людини за 2024 рік. Дуже часто ці спостереження та виявлені факти не збігаються з оптимістичними твердженнями представників інших державних інституцій, перш за все ДКВС та Мініюсту.

Передусім у Доповіді йдеться про мінімальну житлову площу на одного засудженого, яку, згідно із Законом з 1 січня 2012 року збільшено з 3 до 4 м². Відтоді керівництво Міністерства юстиції України не вжило заходів для увідповіднення норм площі до вимог національних нормативно-правових актів і наближення їх до європейських стандартів. Натомість з 2014 року за ініціативи керівництва Міністерства юстиції України поступово припинено діяльність 41 пенітенціарної установи, а засуджених переведено для подальшого відбування покарання до установ інших регіонів. Серед іншого, ці зміни призводять до надмірної чисельності засуджених у виправних колоніях та до порушень норм площі. Такі порушення також пов'язані з наявністю на територіях майже кожної установи виконання покарань житлових корпусів, які не використовують через різні обставини.

Під час відвідувань 2024 року представники груп НПМ продовжували регулярно фіксувати порушення встановлених норм площі на одну особу, інформацію про які відображено у звітах, скерованих керівництву Міністерства юстиції України, та відповідних актах реагування. Так, у камерних приміщеннях ДУ «Київський слідчий ізолятор» представники групи НПМ зафіксували площу на одного ув'язненого, яка становила 1,19 м² замість встановлених законодавством 2,5 м². Крім того, через переповненість деяких камерних приміщень і недостатню кількість спальних місць у них деякі ув'язнені вимушені спати по черзі або взагалі на підлозі. Така ситуація була певною мірою зрозуміла, коли в країні на початку 2000-х років в СІЗО часом трималися понад 44 тисячі осіб. Нині їх тримається біля 13 тисяч. Але традицію в деяких СІЗО вимушено спати по черзі або на підлозі кримінально-виконавча служба зберігає.

64. Важливим є зауваження Уповноваженого щодо реагування влади, в даній ситуації Мінюсту – на рекомендації з виправлення порушень.

«Щороку у своїй доповіді Уповноважений акцентує увагу на незадовільних умовах утримання в місцях несвободи, зокрема в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. Так, у Щорічній Доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні 2023 року Уповноважений надав рекомендацію Мін'юсту здійснити увідповіднення планового наповнення всіх установ виконання покарань і слідчих ізоляторів вимогам статей 53, 64, 115 КВК України та статті 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення». Однак Міністерство юстиції України її не виконало, посилаючись на те, що перегляд планового наповнення установ виконання покарань потребує комплексного підходу до вирішення питання та буде можливий після розгляду Верховною Радою України проекту Закону України «Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (реєстр. № 11378 від 24.06.2024)359».

Обов'язок дотримуватись норми площі на одного ув'язненого існує для України з 1997 року, коли стали чинними для неї Європейська Конвенція з прав людини та Європейська Конвенція проти катувань.

Варто наголосити, що невжиття заходів, як зазначено у Доповіді Уповноваженого, для увідповіднення норм площі на одного засудженого триває не два-три роки. Ця ситуація виникла не рік чи два тому, і влада мала обмаль часу належно відреагувати. Констатоване Уповноваженим невжиття заходів триває понад 25 років. А причини відмови здійснювати увідповіднення вимогам деяких статей КВК України – відсутність певного закону – вражає: мовляв, допоки закону немає – вимоги статей можна ігнорувати.

Нездатність країни виконати цю норму площі упродовж такого тривалого часу свідчить про стійку, тривалу, свідому відсутність політичної волі дотримуватись положень міжнародних правових документів. Очевидно, що тим у владі, хто десятиріччями ігнорує виконання положень міжнародних правових документів, байдуже, що держава постійно програє в Європейському суді з цих питань та змушена витрачати великі кошти на компенсації громадянам.

Брак коштів на поліпшення умов тримання ув'язнених безумовно реальний, але не визначальний чинник, який перешкоджає виправленню ситуації. Відсутність політичної волі вирішувати проблему умов тримання, зокрема, дотримання норм площі, є не тільки у керівництва ДКВС, а й взагалі у влади – у народних депутатів, у КабМіну, у Мінюсту, нарешті, у прокурорів, які мали б на порушення реагувати більш сміливо, а не мляво або взагалі ніяк. Саме ця спільна корпоративна відсутність політичної волі шкодить державі та впливає постійно та неухильно на імідж держави, псує його. До речі, як і невиконання інших важливих рекомендацій.

65. Синдром ігнорування рекомендацій, спрямованих на дотримання прав людини в місцях несвободи у українській владі є надзвичайно стійким. Попри те, що працівники Секретаріату Уповноваженого намагаються вплинути на цей синдром, складаючи за результатами відвідувань установ відповідні звіти та направляючи акти реагування, нерідко проблеми залишаються невирішеними, а наслідки такого ставлення влади обходяться країні не дешево.

ЕКПТ щодо умов тримання в місцях несвободи ДКВС відмічає:

«Більшість пенітенціарних установ, які відвідала делегація, розташовані в старих будівлях, які не зазнавали капітального ремонту роками, якщо не десятиліттями. Як наслідок, більшість приміщень для засуджених у цих установах перебували у незадовільному стані (сирі стіни, що обсипаються, пошкоджена підлога, іржаві санітарні прилади, постільна білизна, що кишить клопами, обмежений доступ до природного освітлення та вентиляції тощо). Особливо небезпечною була ситуація в Одеському СІЗО, де умови тримання під вартою переважної більшості засуджених, на думку ЕКПТ, можна з упевненістю вважати нелюдськими та такими, що принижують гідність.

ЄКПТ підкреслює, що він повністю визнає зростаючі виклики, які постають перед владою у зв'язку з війною, що триває в Україні. Тим не менш, Комітет нагадує, що навіть під час збройних конфліктів повинні бути гарантовані основні права затриманих осіб; це, безумовно, включає право засуджених на тримання в гідних умовах».

66. Невиконання рекомендацій ЄКПТ та неналежні умови тримання ув'язнених і засуджених осіб у пенітенціарних установах ДКВС України призводить до подання чергових заяв проти України до ЄСПЛ. Так, під час опрацювання рішень ЄСПЛ, які стосуються лише діяльності державної установи «Київський слідчий ізолятор», встановлено, що з початку 2024 року ЄСПЛ прийнято 13 рішень у справах проти України, у яких встановлено порушення вимог статті 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Загалом з 2012 року ЄСПЛ ухвалив 77 рішень про неналежні умови тримання у Київському слідчому ізоляторі. Загальна сума відшкодування, яку Україна повинна сплатити за цими рішеннями становить **близько 1 млн євро**.

67. Після тривалих нарікань міжнародних інституцій на невирішення проблеми неналежних умов тримання ув'язнених влада у особі міністра юстиції Дениса Малюски зробила хитрий хід: щоб якось виправити порушення – неналежні умови тримання – вона вчинила нове порушення – дискримінацію ув'язнених за майновим станом.

У Доповіді Уповноваженого йдеться:

«Міністерство юстиції України запровадило платну послугу із забезпечення поліпшених умов тримання у камерних приміщеннях слідчих ізоляторів. Камерні приміщення, за перебування у яких особа, узятя під варту, щомісяця сплачує грошові кошти, обладнують у розрахунок не менше 6 м² житлової площі на одну особу. В них передбачена наявність комп'ютерного робочого місця, душової kabіни, електричного водонагрівача, холодильника, мікрохвильової печі, мультиварки, телевізора, можливості доступу до Інтернету та телефонного зв'язку тощо. Таким чином більшість осіб, взятих під варту, які перебувають у слідчих ізоляторах ДКВС України, отримують менше прав, можливостей або переваг, аніж ті, хто користується платною послугою із забезпечення поліпшених умов тримання, та стають жертвами дискримінації через їхній майновий стан». Очевидно, що при такому підході відповідальність за виправлення ситуації вправно перекладається на самих ув'язнених: хочете нормальні умови ув'язнення – платіть, а якщо платити не бажаєте, то самі винні, що сидите в неналежних умовах.

Але є прикрість: ця хитрість не діє на ЄКПТ, і держава все одно програє у Європейському Суді і платити за не виконання своїх зобов'язань.

68. Залишається актуальним питанням стан надання медичної допомоги в місцях несвободи Мін'юсту. Уповноважений відмічає, що **«Незважаючи на попередні рекомендації НПМ, виявлено численні порушення прав осіб, які отримують медичну допомогу в пенітенціарних установах. У рішенні «Поворозний проти України» (Заява № 5276/13) та інших подібних рішеннях ЄСПЛ наголошує, що державні органи повинні забезпечити оперативність і точність встановлення діагнозу та лікування. Суд наголосив, що медична допомога, яку надають в установах виконання покарань, має відповідати рівню допомоги, яку державні органи зобов'язалися надавати для всього населення, про що також наголошує ЄКПТ. Водночас системні порушення в діяльності ДУ «ЦОЗ ДКВС України» призводять до нехтування цими принципами».**

Між тим вже раніше повідомлялося (п. 49 Доповіді-2022), як під час моніторингового візиту до Криворізької установи виконання покарань № 3 начальниця медчастини ховалася від моніторів, які зрештою взагалі не були допущені на територію медичної частини. Показово, що під час попереднього моніторингового візиту до установи у 2019 році була акцентована увага на порушеннях прав людини саме в медичній сфері. То за плачевний стан в наданні медичних послуг у Криворізькій УВП-3 має нести відповідальність не тільки начальниця медчастини, а й керівництво ЦОЗ ДКВС України, яке її тримає на цій посаді.

У Доповіді Уповноваженого наголошується, що «критичною проблемою залишається неуккомплектованість медичних частин і лікарень ДУ «ЦОЗ ДКВС України» кваліфікованим медичним персоналом. Що більше, до виконання обов'язків молодшого медичного персоналу незрідка залучають засуджених осіб. Медичні частини та лікарні не мають достатньої кількості лікарських засобів і виробів медичного призначення. Виявлено випадки використання протермінованих лікарських засобів та неналежного їх зберігання».

Відмічається, що «так само, як і торік, у більшості випадків тільки за втручання Уповноваженого ув'язненим і засудженим в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах надавали належну медичну допомогу.

Іноді Уповноважений надто пізно отримує звернення з проханням про допомогу через порушення вимог законодавства працівниками установ виконання покарань і попереднього ув'язнення та **відсутність належного відомчого контролю Департаменту з питань виконання кримінальних покарань».**

Очевидно, що описані недоліки – це не ті випадки, коли бракує фінансування.

69. Деякі порушення прав в'язнів сприймаються персоналом майже як природні. Про це свідчить і ситуація з працею ув'язнених Чи не вперше в в Доповіді Уповноваженого так ґрунтовно про це йде мова.

«Представники груп НПМ виявили, що залучення засуджених та ув'язнених до виконання виробничих завдань здійснюють переважно без належного документального оформлення, тривалість робочого часу здебільшого перевищує 40 годин на тиждень, робітники не завжди отримують належну винагороду за виконану роботу та працюють у виробничих цехах без дотримання вимог техніки безпеки.

У Кропивницькому слідчому ізоляторі 15 осіб з 16, взятих під варту, виконують роботи в їдальні установи без оплати праці як такі, що залучені до виконання робіт з благоустрою. Але їх робочий день у годинному вимірі не відрізняється від робочого дня тих працівників, які за свою роботу отримують заробітну плату. Крім того, працівників з-поміж засуджених залучають до праці на безоплатній основі або за недостатні кошти. Вони виконують роботи з благоустрою (дозволено до двох годин на день), **проте фактично працюють повний робочий день без оплати праці** або за продукти харчування (чай, кава), цигарки тощо.

Період працевлаштування в установах робітникам, яких використовують без оплати праці, не включають до стажу роботи/ це суттєво може позначитися, коли людина буде переходити на пенсію.

70. Коли мова йде про неналежне поводження персоналу установ з ув'язненими та про порушення ними прав людини щодо в'язнів, не можна забувати про проблеми дотримання прав людини і щодо персоналу. Деякі рядові працівники установ можуть знаходити моральне виправдання тому, що вони порушують права в'язнів, бо й щодо них права людини не дотримуються. Вони вбачають несправедливість в тому, що від них вимагають не порушувати права осіб, які чинили злочини і тому потрапили за ґрати, в той час, як порушують їх права, хоча вони злочинів не чинили.

Про деякі гострі проблеми порушення прав працівників установ виконання покарань йдеться й у Доповіді Уповноваженого.

«Представники груп НПМ за результатами відвідування пенітенціарних установ зафіксували, що працівники відділів нагляду та безпеки деяких установ несуть службу із значним перенавантаженням, яке у деяких **установах складає по 48 годин за зміну**. Практика понаднормової праці персоналу призводить до синдрому постійної втоми, неконтрольованої дратівливості та емоційного виснаження, що відображається на відносинах із засудженими та ув'язненими.

Європейський комітет у Доповіді за результатами відвідувань пенітенціарних установ України, які відбувалися з 16 до 27 жовтня 2023 року, рекомендує покласти край 24-годинним змінам персоналу».

71. З початком збройної агресії Росії в Україні з'явилась нова категорія осіб, які перебувають в ув'язненні – військовополонені. Їх можна умовно поділити на дві групи – просто військовополонені та військовополонені, які вчинили злочини, засуджені судом України та відбувають покарання. В змінах до статті 18 Кримінально-виконавчого кодексу України, ухвалених 29 червня 2023 року, передбачається, що «Засуджені військовополонені тримаються окремо від інших військовополонених» (див. п. 33 Доповіді-2023). Чисельність цих обидвох груп не розголошується. У травні повідомлялося, що «через велику кількість росіян, які здалися в полон, і фактичне блокування обмінів російською стороною, Україна змушена відкривати нові місця утримання військовополонених. Станом на 01.01.2025 в Державній кримінально-виконавчій службі України налічувалось 5 таборів для тримання військовополонених.

Підкреслюється, що на відміну від держави-агресора РФ Україна дотримується Женевської конвенції. Росіян, які потрапили в полон, утримують не в колоніях суворого режиму разом з ув'язненими, а в передбачених саме для військовополонених таборах і спецділницях при СІЗО. Їх не позбавляють зв'язку з рідними, до них пускають Міжнародний Червоний Хрест, вони мають змогу отримувати посилки та грошові перекази, працювати, займатися спортом і дозвіллям. Усього цього українські військовополонені в Росії позбавлені, хоча РФ і є підписантом Женевських конвенцій.

У вересні 2022 року в Україні було запущено державний проєкт "Хочу жити", який покликаний допомогти військовим армії РФ безпечно здатися в полон. За даними ГУР МОУ, станом на 10 травня 2024 року на проєкт "Хочу жити" надійшло понад 35 тисяч заявок – переважно від чинних російських військових, 260 осіб уже скористалися ним. (29.05.2024, <https://www.pravda.com.ua/news/2024/05/29/7458217/>)

Табори для тримання військовополонених відвідали групи НПМ. В Доповіді Уповноваженого зазначається, що ці групи встановили, що в таборах «відбувається робота зі створення належних побутових та санітарно-гігієнічних умов відповідно до українських і міжнародних стандартів.

Військовополонені залучені до оплачуваної праці, їм своєчасно надають медичну допомогу. Загалом скарг від військовополонених, які перебувають у таборах, на умови тримання, катування, інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження **та покарання не надходило**».

72. Вельми важливий та цікавий висновок щодо сумлінності та відповідальності органів влади зроблено у Доповіді Уповноваженого за наслідками перевірки Державної міграційної служби (надалі ДМС):

«У підпорядкуванні ДМС України станом на 31.12.2024 функціонує три пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянств. В Доповіді Уповноваженого відзначається, що «керівництво ДМС, ігноруючи правові позиції Конституційного Суду України, наполягає на правомірності довготривалих утримань іноземців без рішень судів. Уповноважений скерував подання до МВС для вжиття невідкладних заходів реагування, але МВС надіслало формальну відповідь, не надала правову оцінку діям службових осіб ДМС.

Ця проблема – яскраве підтвердження того, що в органах влади, які не піддавалися багаторічному, системному та прозорому моніторингу незалежних інституцій, питання реалізації прав людини залишається поза увагою керівників цих органів і може призвести до критики міжнародних організацій».

Можна додати, що, на жаль, навіть у органах влади, зокрема, в установах ДКВС, які піддаються системному та прозорому моніторингу незалежних інституцій, питання дотримання прав людини часом залишаються проігнорованими і призводить до критики міжнародних інституцій, перш за все з боку ЄКПТ (див. пп. 61-62 даної Доповіді).

73. Зазвичай питання умов тримання в слідчих ізоляторах стає публічними, коли мова йде про утримання відомої знакової особи.

Один з адвокатів Романа Червінського Костянтин Глоба заявив, що зміг відвідати обвинуваченого у Кропивницькому слідчому ізоляторі та перевірити умови його утримання.

На своїй Facebook-сторінці адвокат повідомив 24 квітня про відвідання Романа. За його словами, спочатку полковника помістили у «металеву клітку» у кімнаті для спілкування, але після звернення адвоката випусти звідти. «Умови тримання Романа більш-менш задовільні. Обговорили ситуацію, яка склалась у п'ятницю. Погодили жорстку правову реакцію на кожне допущене порушення», – написав юрист у дописі. (24 квітня 2024, <https://gre4ka.info/suspilstvo/advokat-vidvidav-romana-cherbinskogo-u-kropyvnyczkomu-sizo-v-yakyyh-umovah-utrymuyut/>).

74. В контексті дотримання права на безпеку осіб в місцях несвободи Уповноважений наголошує, що «Наразі одна з найгостріших проблем полягає в тому, що Обласні Військові Адміністрації не здійснюють своєчасної евакуації/переміщення місць несвободи, розташованих на відстані менш як за два кілометри від суб'єктів господарювання, що мають важливе значення для національної економіки й оборони держави, та/або менш як за 100 км від адміністративної межі між ТОТ України та іншою територією України, де не відбуваються бойові дії. Це є порушенням права на життя та безпеку.

Незважаючи на активну залученість органів державної влади та громадських організацій, на практиці вона не відбувається. Зазначена проблема найбільше стосується Сумської, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської та Херсонської областей. Це неодноразово підтверджено фактами завдання авіаударів РФ по закладах соціальної сфери».

КАТУВАННЯ

75. Традиційною темою моніторингових візитів – і Європейського Комітету із запобігання катувань, і груп НПМ – є виявлення випадків катувань та жорстокого поводження в місцях несвободи. Уповноважений наголошує: викорінення катувань – складне, проте досяжне завдання, якщо держава виявить рішучість і забезпечить дотримання принципів верховенства права та поваги до прав людини.

Натомість справжня рішучість держави – насправді вельми млява, якщо не сказати точніше – доволі красномовно відображена у наявності виявлених випадків катувань, і часом навіть не стільки у численних фактах, про які йдеться у Доповіді Уповноваженого, скільки у реакції влади на такі випадки, нерідко неадекватній, а буває й зовсім ніякій.

Про випадки катувань стає відомо їх публікацій в ЗМІ, проте достовірність таких повідомлень часом може викликати сумніви. Що події що перебіг подій був саме таким, як описано. Про факти катувань дізнаються правозахисні організації, зокрема, через контакти з в'язнями або їх родичами. Та найбільший масив достовірних відомостей про катування та жорстоке поводження останнім часом стають відомими під час моніторингових візитів НПМ.

76. Доповідь Уповноваженого містить важливі відомості, зокрема, такі, що характеризують рівень порушення прав людини в місцях несвободи. За результатами відвідувань 543 місць несвободи виявлено системні порушення прав і свобод людини та громадянина в місцях несвободи, зокрема прав: на захист від катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; на свободу та особисту недоторканність; на охорону здоров'я та інших.

До органів державної влади та інших відповідальних органів Уповноважений вніс 2024 року 70 подань для вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень.

Досвід попередніх років роботи груп НПМ свідчить про найбільшу кількість порушень прав людини в установах Департаменту з питань виконання кримінальних покарань є органом Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Як свідчать результати відвідувань груп НПМ 46 пенітенціарних установ ДКВС України, керівництво Міністерства юстиції України залишає без належної уваги рекомендації ЄКПТ.

77. Варто порівняти цей висновок Уповноваженого зі Звітом про реалізацію у 2024 році Стратегії Мінюсту, в якому стверджується, начебто захід «виконання рекомендацій ЄКПТ, викладених у доповідях за результатами візитів до України» виконано. Насправді мається на увазі всього лише надсилання до Мін'юсту Доповіді за результатами візиту ЄКПТ до України для організації вжиття заходів реагування на виконання наданих Українській Стороні рекомендацій і зауважень. Чи організовано вжиття тих заходів, яким чином воно організовано та чи є будь-які позитивні наслідки від цих організованих заходів – залишається поза увагою авторів Звіту Мінюсту. Зрозуміло, що лише саме

«надсилання до Мін'юсту Доповіді за результатами візиту ЄКПТ до України» не може бути виконанням рекомендацій ЄКПТ.

Уповноважений слушно відмічає цю ситуацію, наголошуючи, що «керівництво Міністерства юстиції України залишає без належної уваги рекомендації ЄКПТ».

78. Коли мова йде про недоліки, про жорстоке поводження чи катування, за наявності яких неси відповідальність влада, необхідно знати і пам'ятати, що влада разом з тим вживає певні заходи, аби цих порушень не було. Проте цих зусиль влади зазвичай не достатньо, аби вважати ситуацію нормальною, але тим не менше щось влада робить, і про це варто не забувати.

Європейський Комітет із запобігання катувань під час свого першого з початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації візиту до України у жовтні 2023 року привітав постійні зусилля української влади, які вона докладала протягом останніх 25 років для зменшення кількості засуджених у країні (для відома – станом на 01.01.2001 року в установах відомства перебувало 222 254 особи, на кінець 2024 року – 37 119 осіб, з них саме засуджених – 24 171 особа – Авт.). Однак Комітет відзначає, що під час візиту у 2023 році частка осіб, взятих під варту, залишалася високою, і що багато осіб, взятих під варту, продовжують триматися в переповнених камерах протягом тривалого періоду часу. Делегація не отримала жодних повідомлень про нещодавнє неналежне поводження з боку персоналу в жодній з відвіданих пенітенціарних установ. Переважна більшість засуджених, з якими були проведені бесіди, стверджували, що персонал ставився до них коректно. Крім того, фізичне насильство між засудженими не виглядало серйозною проблемою в більшості відвіданих установ. Візит показав, що давнє явище неформальної ієрархії засуджених все ще поширене в українській пенітенціарній системі. У цьому контексті становище осіб, які вважаються "пригнобленими", тобто тих, хто опинився внизу цієї ієрархії, залишається предметом серйозного занепокоєння ЄКПТ.

У деяких установах засуджені "нижчої касты" часто наражалися на ризик насильства, залякування та експлуатації з боку своїх співкамерників. Зокрема, у Вінницькій установі виконання покарань № 1 делегація отримала кілька повідомлень про побиття (удари кулаками, стусани та удари палицею), а також кілька свідчень про залякування та словесні образи сексуального характеру від засуджених, звинувачених у вчиненні сексуальних кримінальних правопорушень. Деякі з цих засуджених відчували, що вони постійно перебувають під загрозою насильства з боку інших засуджених. ЄКПТ закликає українську владу розробити та впровадити комплексну стратегію боротьби з насильством та залякуванням серед засуджених та подолання явища неформальної ієрархії серед засуджених з усіма його негативними наслідками.

79. Про цю проблему йдеться й у Доповіді Уповноваженого. В ній наголошується, що «у пенітенціарних установах ДКВС України досі існує практика дискримінації та стигматизації утримуваних осіб, що виражається у їх поділі на так звані «касти». Таким чином, на одних осіб покладається обов'язок прибирати вбиральні, вони постійно зазнають утисків і насмішок від інших засуджених, вимушені постійно перебувати в ізоляції від загалу, у їдальні харчуються за окремим столом. Наведене є очевидною дискримінацією.

Під час конфіденційного спілкування з утримуваними особами в державній установі «Запорізький слідчий ізолятор» надходили численні скарги щодо ненадання медичної допомоги особам, які належать до особливо вразливої категорії ув'язнених, і повідомлення про випадки відмови медичних працівників навіть здійснювати їх прийом».

Доречно зауважити, що описані ситуації відомі персоналу, вони можуть тривати виключно зі згоди персоналу, можливо, мовчазної. Щоб припинити це, потрібна тільки воля персоналу. Ніякий брак фінансування не зможе пояснити, чому персонал погоджується з практикою сегрегації серед засуджених. Саме наявність такої дискримінації красномовно свідчить: пояснення керівниками відомства та Мінюсту неприйнятних умов тримання в'язнів браком фінансування та неухваленням певних законів не охоплює насправді всіх причин існування неприйнятних умов. Тому Уповноважений цілком слушно доходить висновку про те, що «усе це можна розцінювати як катування, а саме – спричинення морального страждання, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду за мовчазної згоди посадових осіб установи відповідно до статті 1 Конвенції проти катувань».

80. Ще один надзвичайно тривожний факт відмічає Уповноважений – неналежну фіксацію випадків тілесних ушкоджень, виявлених у засуджених та ув'язнених осіб. Замість ретельного документування медичні працівники «ЦОЗ ДКВС» часто обмежуються формальними записами. Під час документування факту наявності тілесного ушкодження у засуджених та ув'язнених осіб медичні працівники досі не фіксують власних спостережень щодо відповідності між будь-якими твердженнями постраждалого та об'єктивними медичними висновками. Як наслідок, переважна більшість осіб, які зазнали жорстокого поводження, повідомляють, що отримали тілесні ушкодження з власної необережності або зовсім відмовляються назвати причину травм, побоюючись негативних наслідків.

Відсутність незалежного та об'єктивного документування тілесних ушкоджень значно ускладнює як запобігання насильству, так і проведення ефективних розслідувань».

Між тим у Звіті Мінюсту про реалізацію Стратегії стверджується, що такий захід як фотофіксації медичними працівниками тілесних ушкоджень засуджених та осіб, взятих під варту – цей захід начебто

виконано, а «медичними працівниками здійснено 100 відсотків фотофіксацій тілесних ушкоджень у засуджених та осіб, взятих під варту, відповідно до стандартів Європейського комітету з питань запобігання катуванням». Ці бадьорі запевнення помітно контрастують зі спостереженнями представників НПМ.

Така ситуація стає дещо зрозумілішою, коли виявляється, що у Звіті Мінюсту йдеться про те, що зареєстровано 245 відмов від проведення фотофіксацій. А відмовляються особи від фотофіксації тілесних ушкоджень, як фіксується у Доповіді Уповноваженого, через «побоювання негативних наслідків».

ЄКПТ також відмічає цю проблему та закликає українську владу вдосконалити існуючі процедури реєстрації тілесних ушкоджень, виявлених у засуджених, та забезпечити повне дотримання лікарської таємниці.

81. Національна поліція України – друга, крім ДКВС, державна інституція, в установах якої тримаються люди в умовах несвободи. І в цих установах, зокрема в Ізоляторах Тимчасового Тримання (ІТТ) трапляються випадки катувань та жорстокого поводження.

Десятиліттями влада начебто бореться з проявами неналежного поводження з утримуваними особами, але прогрес доволі млявий. І Уповноважений з прав людини, і ЄКПТ під час своїх відвідувань приділяють значну увагу моніторингу місць несвободи НПУ. Про досягнення НПУ в покращенні умов тримання та про самі умови в місцях несвободи НПУ йдеться у пп. 61-62 даної Доповіді.

Групи НПМ у 2024 році відвідали 129 місць несвободи, підпорядкованих Національній поліції України (територіальні підрозділи поліції та ізолятори тимчасового тримання). У Доповіді Уповноваженого йдеться:

«Групи НПМ протягом 2024 року під час відвідувань територіальних підрозділів НПУ постійно фіксували випадки неналежного розгляду повідомлень громадян про застосування поліцейськими до них фізичної сили з порушенням вимог законодавства. У порушення вимог кримінального процесуального законодавства керівники окремих підрозділів поліції впровадили негативну практику, яка полягає у розгляді повідомлень про можливі кримінальні правопорушення, вчинені працівниками поліції, без своєчасного інформування відповідного територіального управління ДБР та належної реєстрації цих відомостей у ЄРДР. Оцінка дій поліцейських самими поліцейськими не може вважатися об'єктивною та є прямим порушенням норм КПК України. Приховування, формальний підхід до службових і досудових розслідувань фактів катувань, а також відсутність притягнення винних до встановленої законом відповідальності сприяють зростанню кількості таких випадків».

82. В якості джерела інформації про дії поліціантів використовується і відео із соціальних мереж, на яких зафіксовані дії представників правоохоронних органів, які ймовірно порушують право не бути підданими катуванням.

Під час моніторингу інформації в соціальних мережах було виявлено відео, на якому працівники поліції із застосуванням фізичної сили у вигляді больових та задушливих прийомів боротьби (захоплення шиї, що приводить до обмеження дихання), затримують громадянина, чим викликають обурення інших, які роблять зауваження поліцейським та висловлюють прохання припинити такі дії.

Подія сталася наприкінці вересня у Чернігові, де мала значний резонанс, однак внутрішня службова перевірка не встановила порушень у діях правоохоронців. Уповноважений надіслав відповідний лист до ДБР, за результатами розгляду якого ТУ ДБР розпочато кримінальне провадження. Досудове розслідування ще триває.

Загалом за листами Секретаріату Уповноваженого розпочато 13 кримінальних проваджень, з яких сім – щодо працівників правоохоронних органів, п'ять – за фактами перевищення влади або службових повноважень (одне – стосовно працівників ДКВС України), і одне – щодо підроблення документів (стосовно працівників ДКВС України).

83. Певну важливу роль у боротьбі з катуваннями відіграє Європейський Суд з прав людини. Упродовж 2023 року він ухвалив 130 рішень проти України, у 2024 році – 42 рішення щодо 252 заявників (див. п. 55 даної Доповіді). Розповідь Уповноваженої у справах Європейського Суду Маргарити Сокоренко містить низку дуже цікавих висловів, які варто прокоментувати. Вона розповідає:

«Україна протягом останніх років – лідер за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. І великий відсоток тих скарг, які надходять до Європейського суду, стосуються доволі таких тривалих системних проблем, які є десятки років у правовій системі України. Наприклад – проблема з жорстоким поводженням в системі кримінальної юстиції».

Тобто представник влади визнає, що проблема жорстокого поводження – проблема тривала та системна. При цьому незрозуміло, чому вона така тривала і чому існує десятки років у правовій системі України.

84. Далі пані Сокоренко зазначає:

«У нас у зв'язку з цим Кабінет Міністрів ухвалив стратегію протидії катувань і жорсткому поводженню в системі кримінальної юстиції, де не просто стоїть питання, що треба якісно проводити розслідування, коли наявні скарги на жорстоке поводження. А є ряд заходів, які спрямовані на те, щоб не тільки боротися вже з наслідками, а запобігати».

Співставляючи Звіти Мініюсту про реалізацію Стратегії та відомості, які містяться в доповідях і Уповноваженого, і ЄКПТ, можна скласти уявлення про те, яка насправді ефективність деяких важливих заходів Стратегії. Наприклад у питанні фотофіксації тілесних ушкоджень чи виконання рекомендацій ЄКПТ (див. п. 80 даної Доповіді).

«Старий Кримінально-процесуальний кодекс 1960 року передбачав явку з повинною. І в нас багато було рішень суду, який констатував, що є проблеми з жорстоким поведінням. Саме таке поведіння часом приводило до явок з повинною. Проблема має системний, масовий характер».

Вельми оригінальний пасаж. Старий Кримінально-процесуальний кодекс перестав діяти у 2012 році. Чи багато зараз випадків явки з повинною?

«Великий відсоток цих звернень, які потрапляють в Європейський суд з прав людини, - переконує пані Сокоренко, – стосуються проблем, що потребують вжиття комплексу дій: зміни законодавства, зміни адміністративної практики. Це не 1–2 роки, це багатоетапний і тривалий процес буде.»

Тут варто зазначити, з якою швидкістю парламент ухвалює закони, наприклад, законопроект про пенітенціарну службу. Поданий у 2016 році, він пролежав до 2019 року, коли було обрано новий парламент, і всі законопроекти парламенту попереднього скликання «обнуляються». Знову такий законопроект був поданий у 2021 році, але після цього він три роки лежить в парламенті без руху. Тож при такому підході народних депутатів до попередження катувань в місцях несвободи не дивно, чому процес «багатоетапний і тривалий». І подібних прикладів, на жаль, чимало.

85. Далі пані Сокоренко пояснює:

«Також причина звернень до Європейського суду – тривалість тримання під вартою: суди не повністю або неякісно обґрунтовували рішення про обрання запобіжного заходу і продовження тримання під вартою протягом тривалого часу. Але останніми роками великий відсоток звернень стосується скарг, пов'язаних зі збройною агресією РФ».

Доволі цікаве твердження про обставини, пов'язані зі збройною агресією РФ, як причину звернень до Європейського Суду. Начебто причина звернень – дії Росії, а тому слід розуміти, що якби не дії Росії, то й і звернень не було б. Але ж звернення до Європейського Суду проти України означають, що порушення чинить не Росія, а саме Україна. То ж яким чином збройна агресія викликає порушення Україною?

І наостанок:

«Європейський Суд з прав людини за останні 10 років, мабуть, набув найбільшої популярності. Можливо, через те, що це міжнародний суд, чії рішення мають юридичні наслідки для держави, і держава зобов'язана їх виконувати. І ще аспект – можливість отримати компенсацію від держави. Це називається справедлива сатисфакція. І за 2022-й рік, і за 2023-й ми повністю суми, які були присуджені, виплачували, незважаючи на те, що є проблема з наповненістю державного бюджету.» (<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3860526-margarita-sokorenko-upovnovazena-u-spravah-evropejskogo-sudu-z-prav-ludini.html>)

Прикро, що влада не може пишатися відчутними успіхами у протидії катуванням та жорсткому поведінню, зате вона може пишатись своєчасністю виплат компенсацій жертвам катувань за рішеннями ЄСПЛ, значна частина яких стосується саме випадків порушення ст. 3 Конвенції з прав людини державою – заборона катувань.

Варто додати, що існує юридичний механізм, коли винуватця програшу України в Євросуді (якщо такий є, так буває не завжди) за рішенням українського суду можна примусити відшкодувати державі кошти, виплачені громадянину за рішенням Європейського Суду як справедлива сатисфакція. Здається, влада не чіпає цей механізм, таким чином убезпечуючи від справедливої відповідальності тих, хто вчинив порушення, через які Україна прогала в Євросуді.

86. Однією з серйозних проблем перебування осіб за ґратами – як засуджених, так і осіб, взятих під варту, є їх зайнятість. Одна година прогулянки на добу в невеликих, нерідко вельми убогих двориках, в яких часом не видно навіть неба – це вкрай мало для людини. Майже цілодобова бездіяльність за ґратами – це психологічно важко, це певний варіант нелюдського поведіння. А міжнародні документи з прав людини забороняють не тільки катування, а й нелюдське поведіння, а також поведіння, що принижує гідність.

ЄКПТ за результатами візиту до України у жовтні 2023 року із занепокоєнням відзначає, що «ситуація з дозвіллям осіб, взятих під варту, за межами камер не покращилася з часу його попередніх візитів. Як і раніше, за винятком невеликої кількості працюючих засуджених, дорослі особи, взяті під варту, (у тому числі жінки), які перебували у відвіданих пенітенціарних установах, були фактично обмежені у своїх камерах до 23 годин на добу і майже не мали можливості займатися поза камерою, окрім щоденних прогулянок на свіжому повітрі та - у деяких в'язницях - епізодичного доступу до тренажерного залу. Крім того, доступ до прогулянок на свіжому повітрі надавався лише протягом однієї години на день (зазвичай трохи довше для жінок), у невеликих двориках з гнітючим дизайном (високі стіни, з яких відкривається лише вид на небо). Тим більше занепокоєння викликає той факт, що багато засуджених трималися в таких умовах місяцями або навіть роками.

Щодо довічно засуджених, ЄКПТ висловлює занепокоєння з приводу збідненого режиму, який застосовується до них (23-годинне замикання в камері та відсутність можливості спілкуватися із

засудженими з інших камер). Українську владу закликають розробити та запровадити режим діяльності за межами камер (включаючи діяльність групових об'єднань) для засуджених до довічного ув'язнення. У більш загальному плані Комітет ще раз підкреслює, що не бачить виправдання систематичній сегрегації засуджених до довічного позбавлення волі».

Що стосується дисципліни, ЄКПТ рекомендує скасувати дисциплінарне покарання у вигляді одиночного тримання для неповнолітніх відповідно до Європейських пенітенціарних правил.

87. Прикладом, коли українські суди уникнули порушення Європейської Конвенції з прав людини, є випадок із довічно засудженим Сабіровим.

На початку лютого 2024 року ХПГ звертала увагу, що у 58-річного Сабірова, який засуджений до довічного позбавлення волі та провів за ґратами 26 років, діагностували рак четвертої стадії, проте він позбавлений можливості лікування. У медичної частини його колонії навіть немає ліцензії на серйозні знеболювальні препарати, тож чоловіку доводиться щодня терпіти нестерпний біль, розповідали правозахисники.

Коломийський міськрайонний суд 20 листопада (2023) відмовив Сабірову у звільненні. При ухваленні рішення суд врахував, що Сабіров вчинив особливо тяжкий злочин, засуджений до довічного позбавлення волі, а під час відбування покарання мав дисциплінарні стягнення. Проте адвокатка Ганна Овдієнко звернулася з апеляцією до Івано-Франківського апеляційного суду. На її думку, рішення суду першої інстанції суперечило вимогам чинного законодавства України та практики Європейського суду з прав людини. Вона зазначила, що дисциплінарні стягнення Сабірова були отримані ще 20 років тому, тож є давно погашеними.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, а вже 14 лютого Коломийський міськрайонний суд дозволив звільнити Сабірова. За словами Овдієнко, це втретє за історію незалежної України, коли довічно ув'язненого звільнили за станом здоров'я. Перед цим в ув'язненні померли щонайменше п'ятеро людей, хворих на онкологію. (14 лютого 2024, <https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-zvilnili-dovichno-uvyaznenogo-hvorogo-na-onkologiyu-ce-vtretye-koli-zvilnyayut-za-stanom-zdorovya>).

ПЕРСОНАЛ

88. Коли обговорюється жорстоке поводження з ув'язненими, доволі мало приділяється уваги персоналу, професійним та людським якостям працівників установ, їх відданості цінностям прав людини. Між тим засуджений скоріше може погодитись на некомфортні умови перебування за ґратами при людському ставленні до нього, ніж на погане поводження з боку працівників установи, приниження гідності, образи, перебуваючи в прийнятних умовах.

Мінюст у Звітах про реалізацію Стратегії відмічає, що майже весь в'язничний персонал проходить ознайомлення з міжнародними стандартами поводження з в'язнями, тоді ж звідки беруться працівники, та ще й на керівних посадах, такі як Соболев або як колишній керівник Божківської колонії, та який приклад вони подають підлеглим.

Сайт irs.org.ua з Херсону повідомляє:

«Малиновский районный суд Одессы 16 февраля 2024 признал Евгения Соболева, жителя Новой Каховки, эксначальника херсонской «Северной исправительной колонии №90» виновным в государственной измене и заочно лишил свободы на пожизненный срок с конфискацией имущества. Соответствующий приговор суда опубликован на сайте Единого государственного реестра судебных решений.

Как было установлено судом, после добровольного перехода Евгения Соболева на сторону российских оккупантов его назначили на должность начальника незаконного органа по исполнению наказаний УФСИН – «управления федеральной службы исполнения наказаний» Херсонщины. Соболев обеспечивал беспрепятственный доступ на территорию исправительной колонии грузовиков оккупантов с сахаром, мукой и сигаретами для подпольной продажи на рынках Херсона. Еще он помогал врагу ремонтировать военную технику, обеспечивал отдых, досуг и лечение для представителей оккупационных войск.

Преступную деятельность Евгения Соболева подтвердили в суде три свидетеля. По словам одного из них, оперуполномоченного «Северной исправительной колонии №90», Соболев склонял его и других сотрудников на сотрудничество с врагом.

По словам другого свидетеля, Евгений Соболев перешел на сторону врага добровольно в начале марта 2022 года. Через неделю после первого своего общения с представителями оккупационных войск он собрал общее совещание, на котором сказал личному составу колонии, что учреждение будет дальше работать и выполнять свои функции, но под российским флагом. 12 мая 2022 года Соболев приказал собраться всем работникам СИЗО в актовом зале и объявил, что отныне работает начальником «УФСИН по Херсонской области». Всем подчиненным он предложил перейти на сторону неприятеля. Сам свидетель после увиденного и услышанного немедленно уехал из оккупированного Херсона.

За совершенные преступления Соболев признан виновным в государственной измене по ч.2 ст.111 УК Украины. Приговор – пожизненное лишение свободы с конфискацией имущества. В частности, у него определением Томаковского районного суда Днепропетровской области уже конфисковали квартиру, которая теперь перейдет в доход государства.

Также Евгений Соболев приговором суда лишен специального звания – майор внутренней службы. Начало срока отбывания наказания предателя будет считаться со дня его фактического задержания.

Это не первый приговор, полученный Евгением Соболевым. Ранее, 19 октября 2023 года, Ужгородский городской районный суд заочно приговорил коллаборанта к 13 годам лишения свободы с конфискацией всего принадлежащего ему имущества и лишением права занимать должности, связанные с выполнением организационно-распорядительных и административно-хозяйственных функций сроком на 11 лет. Кроме того, Евгений Соболев подозревается в нарушении законов и обычаев войны, бывшему начальнику Северной исправительной колонии № 90 заочно сообщено о подозрении по фактам депортации и принудительного перемещения более 1700 человек. Все они по приговорам судов были осуждены и содержались в учреждениях отбывания наказаний Херсонской области. (20.02.2024 <https://ipc.org.ua/ru/2024/02/byvshij-nachalnik-hersonskoj-kolonii-evgenij-sobolev-zaочно-poluchil-pozhiznennyj-srok-s-konfiskacziej-imushhestva/>).

89. Інший неймовірний випадок з особою, яка керувала колонією, стався на Полтавщині.

За даними українського омбудсмена, під час вивчення документації виявили, що в липні 2023 року начальник Божківської колонії на Полтавщині під час проведення службового розслідування домігся свого звільнення за власним бажанням. У травні 2024 року ДБР повідомило про викриття численних фактів катування ув'язнених у низці регіонів України. У розпорядженні слідства є відеофайли, на яких зафіксований момент завдання тяжких тілесних ушкоджень одному з новоприбулих в'язнів Божківської виправної колонії. Про підозру повідомили чотирьом службовим особам цієї колонії. Колишній керівник, після виявлених фактів катувань ув'язнених, отримав майже 400 тисяч гривень премії та максимальний рівень пенсії. Йому були передбачені премії у розмірі 400% до посадового окладу "за особливі досягнення в роботі" та інші виплати.

Омбудсмен зазначає: «Держбюро розслідувань мають визначити, чому після встановлених систематичних порушень та фактів катувань і побиття засуджених керівництво ДКВС України прийняло рішення про безпідставне та незаконне нарахування 400% преміювання керівника» (2 серпня 2024, <https://www.pravda.com.ua/news/2024/08/2/7468702/>).

Не вперше виникає питання: хто в ДКВС пропонував цю особу призначити керівником колонії, хто призначав її? Якими можуть бути результати діяльності виправних колоній, коли виправленням осіб, деякі з яких вчинили лише незначні крадіжки, займаються такі особи як Соболев або колишній керівник Божківської виправної колонії. На жаль, традиції призначення подібних осіб на керівні посади існують в ДКВС давно.

Так, у Донецьку у лютому 2006 року, як повідомляється у місцевій газеті «Донбас», «в ходе совместной операции работников прокуратуры и сотрудников спецподразделений по борьбе с экономическими преступлениями задержаны с поличным при получении взятки в сумме 9 тыс. долларов США начальник управления государственного департамента исполнения наказаний в Донецкой области и его заместитель. Это вознаграждение предназначалось им за заключение договора о поставках в колонию партии продуктов – так называемый откат». На момент осмотра кабинета начальника управления в его сейфе находилось 10 тысяч в гривнях и 26 тысяч баксами, среди которых, чуть в сторонке – засветившиеся зеленоватым в свете специальной лампы (что означало: приняты в ГСБЭП от предпринимателей) три тысячи... » . («Донбасс», № 170 от 15.09.2006) (див. п.47 Доповіді-2006).

Можливо, якимось корелюють між собою наведені факти щодо високопосадовців ДКВС та твердження пані Сокоренко про те, що проблема жорстокого поводження у в'язницях є тривалою та системною, і проблема ця існує у правовій системі України десятки років. Як і традиції призначення керівниками установ таких «професіоналів», як колишній керівник Божківської виправної колонії.

ЗЛОЧИНИ. СТАТИСТИКА

90. Згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора, упродовж 2024 р. в Україні було зареєстровано 492 тис. кримінальних правопорушень (в дужках дані за минулий рік - 476 тис.), що на 3,6 % більше минулорічного показника. Із них особливо тяжких злочинів – 118 тис. (120 тис.), що на 1,3 % менше; тяжких злочинів – 214 тис. (191 тис.), що на 12,1 % більше; нетяжких злочинів – 71 тис. (68 тис.), що на 5,6 % більше, ніж роком раніше.

91. За даними Державної Судової Адміністрації у 2024 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено усього 61,4 тис. осіб (в дужках – за минулий рік, 66,7 тис.), що на 7,9 % менше порівняно з попереднім роком. У тому числі за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено 25,2 тис. осіб (29,5 тис.), що на 14,6 % менше; їх частка серед усіх засуджених за всі види кримінальних правопорушень також значно зменшилась і становила 41 % (44,2 %).

За вчинення нетяжких злочинів засуджено 11,4 тис. осіб (12,1 тис.), що на 5,9 % менше.

Кількість осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, зменшилась на 3,2 % і становила 11,8 тис. осіб (12,2 тис.), проте їх частка від загальної кількості засуджених збільшилась – 19,2 % (18,2 %). Із них 80,3 % становили особи, засуджені до позбавлення волі на певний строк за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, – 9,5 тис. осіб (9,8 тис.).

Довічне позбавлення волі за вчинення особливо тяжких злочинів застосовано до 38 [26] осіб, або 2,1 % [1,6 %] від кількості осіб, засуджених за вчинення особливо тяжких злочинів.

Між тим ДКВС повідомляє про зменшення у 2024 році числа довічно засуджених на 12 осіб, роком раніше їх число збільшилось на 13 осіб.

В даній Доповіді не ставиться мета аналізувати наведені статистичні дані. Натомість варто констатувати, що за вчинення особливо тяжких та тяжких злочинів було засуджено 25,2 тис. осіб, тоді як за рік зареєстровано – 118 тис. особливо тяжких злочинів та 214 тис. тяжких злочинів.

Іншим дивним фактом є зменшення числа довічно засуджених осіб за рік на 12 осіб, тоді як довічне позбавлення волі було застосовано до 38 осіб. Роком раніше довічне покарання отримали 26 осіб, а у в'язницях їх число збільшилось тільки на 13 осіб.

ВИСНОВКИ

доповіді „Дотримання прав ув'язнених в Україні-2024”

В 2024 році поновилось зниження в'язничного населення – з 44 024 особи станом на 01.01.2024 р. до 37 119 осіб за рік. Значне зменшення можливо пов'язане з ухваленим законом про мобілізацію засуджених та у зв'язку з цим умовно-достроковим звільненням значного числа засуджених.

Надалі зменшується число засуджених у виховних колоніях – до 50 осіб, з них саме неповнолітніх 22 особи. Число жінок, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах – 1417. Чисельність довічно ув'язнених осіб склала 1579, в тому числі 30 жінок.

Залишаються значні проблеми у наданні медичних послуг в установах кримінально-виконавчої служби. У 2024 році вмерло 368 осіб, показник смертності на 1 тис. ув'язнених складає 9,91 – це приблизно середнє значення за останні роки.

Поданий до Верховної Ради України у 2021 році законопроект «Про пенітенціарну службу» пролежав третій рік поспіль без руху.

У травні ухвалений закон, який визначив умови мобілізації засуджених. Відтоді тисячі осіб з в'язниць виявили бажання захищати країну.

У Звіті Мініюсту про реалізацію у 2024 році *Стратегії реформування пенітенціарної системи* зазначається, що виконання Стратегії супроводжується не тільки здобутками, але й низкою невиконаних заходів. Головними причинами їх невиконання Мініюст вбачає відсутність фінансування, яке у бюджеті держави не передбачив уряд, та неухвалення Верховною Радою низки необхідних законів.

До органів державної влади та інших відповідальних органів

Уповноважений з прав людини вніс 2024 року 70 подань для вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень.

Моніторингові візити за участю громадськості почастишали, але їх все ще занадто мало, аби помітно вплинути на покращення ситуації з правами людини в установах системи. Іншою суттєвою причиною, яка гальмує позитивні зміни, є те, що деякі органи влади ще дозволяють собі ігнорувати рекомендації та зауваження Уповноваженого з прав людини та міжнародних моніторингових інституцій.

Делегація ЄКПТ, яка відвідала Україну у жовтні 2023 року, у своєму Звіті відмічає позитивні зрушення у забезпеченні умов тримання ув'язнених з часу попереднього візиту ЄКПТ у 2017 році. Натомість називає ще низку недоліків.

Результатом відсутності рішучої боротьби з катуваннями в місцях несвободи в Україні є визнання Європейським Судом з прав людини порушення статті 3 Конвенції “Заборона катування”. У 2024 році ЄСПЛ ухвалив 42 рішення, якими визнаються порушення Україною вимог статті 3 Європейської Конвенції з прав людини.

Все ще залишається проблемою брак кваліфікованого персоналу, особливо такого, який дотримується прав людини. З цим корелюється той факт, що, за даними Офісу Генерального прокурора, упродовж 2024 року було виявлено 123 працівника державної кримінально-виконавчої служби, які вчинили кримінальні правопорушення. Разом з тим рівень соціальної захищеності персоналу залишається неприпустимо низьким, як надзвичайно низькою є й зарплата. Престижність професії пенітенціарного працівника все ще занадто низька.

ПІСЛЯМОВА

Ця доповідь «Донецького Меморіалу» є двадцятою щорічною Доповіддю про дотримання прав людини в діяльності кримінально-виконавчої системи України. За два десятиріччя відбулись значні зміни і в країні, і в діяльності кримінально-виконавчої системи. Двадцять років тому, коли «Донецький Меморіал» починав видання Доповідей, було помітно менше доступної інформації про ситуацію в установах виконання покарань, особливо у сфері дотримання прав людини, відчувався помітний брак інформації про різні аспекти діяльності кримінально-виконавчої системи.

«Донецький Меморіал» намагався щороку надавати достовірну інформацію про події, факти та про проблеми відомства, про тенденції у його розвитку. Важливою складовою Доповідей був статистичний огляд діяльності кримінально-виконавчої системи.

Варто наголосити, що відомства, до яких «Донецький Меморіал» звертався за наданням інформацію, як правило, таку інформацію надавали. На її основі складались і статистичні огляди, і висвітлення певних питань.

Добірка Доповідей «Донецького Меморіалу» «Дотримання прав ув'язнених в Україні» за двадцять років представляє широку панораму розвитку в певній галузі державної діяльності, надає уявлення про позитивні зрушення, про досягнення в питаннях дотримання прав людини, а також фіксує проблеми, які ще не вирішені, та аналізує чинники, які перешкоджають їх вирішенню.

Такий досвід складання громадською організацією щорічних Доповідей у сфері дотримання прав людини впродовж двадцяти років є унікальним.

Нині можливості отримувати інформацію значно розширились. Щорічно публікуються Доповіді Уповноваженого з прав людини, їх змістовність останнім часом значно зросла. Періодично оприлюднюються доповіді Європейського Комітету з попередження тортур, звіти Мінюсту та звіти громадських організацій за підсумками моніторингових візитів, а також такі специфічні матеріали як Доповіді з прав людини, підготовлені Посольством США.

Всі названі джерела інформації охоплюють більшість проблем, які є у відомстві з дотриманням прав людини та якими переймався «Донецький Меморіал», готуючи свої щорічні Доповіді.

Враховуючи названі зміни у доступі до інформації про дотримання прав людини в діяльності кримінально-виконавчої системи, ми вважаємо, що потреба в Доповідях саме в тому ключі, як вони готувались «Донецьким Меморіалом» до цього, вже не є настільки нагальною, як раніше.

Тому «Донецький Меморіал» припиняє підготовку та видання Доповідей про дотримання прав ув'язнених в Україні в тому вигляді, як це робилося двадцять років.

Разом з тим ми сподіваємось, що зможемо і надалі готувати огляди з окремих проблем, ми також маємо намір продовжувати щорічно готувати Статистичні огляди діяльності кримінально-виконавчої системи.

Щира подяка всім, хто сприяв нам у нашій марафонській діяльності.

Олександр Букалов
22.09.2025

“ДОНЕЦЬКИЙ МЕМОРІАЛ”

“Донецький Меморіал” – громадська правозахисна історико-просвітницька і благодійна організація. Виникла в 1989 році, основними завданнями “Донецького Меморіалу” є:

- сприяння дотриманню прав людини;
- сприяння реабілітації та соціальній адаптації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі;
- правова просвіта громадян, включаючи персонал пенітенціарх установ, правоохоронних та інших державних органів;
- сприяння зусиллям у реформуванні кримінально-виконавчої системи.

З 1997 року “ДМ” зосередився на здійсненні ініціатив у сфері реформування кримінально-виконавчої системи України.

Видання “Донецького Меморіалу” розміщені на Web-сайті www.ukrprison.org.ua

ДОТРИМАННЯ ПРАВ

УВ’ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2023

ДОПОВІДЬ “ДОНЕЦЬКОГО МЕМОРІАЛУ”

Відповідальний за випуск	Букалов Олександр
Технічний редактор	Катя Вольшлагер